

برنامه‌ریزی و نگرش سیستمی حاکمیت نسبت به امنیت و توسعه پایدار گردشگری در کلان‌شهرهای ایران: مطالعه موردی کلان‌شهر تهران

کمیل درویشی

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

حیدر لطفی^۱

دانشیار جغرافیای سیاسی و گردشگری، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

محمد حسن نامی

دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه علوم و فنون فارابی، تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۱۱ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۸/۰۵/۲۰

چکیده

گردشگری پدیده‌ای است که دارای ابعاد و انواع مختلف است و به نوعی می‌توان گفت که کل سیستم سیاسی و فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی یک کشور را درگیر و همراه می‌کند. با توجه به این مسئله است که نگرش سیستمی نسبت به امنیت و توسعه پایدار گردشگری اهمیت فزاینده‌ای می‌یابد. هدف این مقاله بررسی ضرورت برنامه‌ریزی و نگرش سیستمی حاکمیت نسبت به امنیت و توسعه پایدار گردشگری در کلان‌شهرهای ایران با تأکید بر کلان‌شهر تهران است. سؤال اصلی مقاله این است که دلایل ضرورت برنامه‌ریزی و نگرش سیستمی حاکمیت نسبت به امنیت و توسعه پایدار گردشگری در کلان‌شهرهای ایران چیست؟ فرضیه‌ای را که برای پاسخگویی به این سؤال اصلی در صدد بررسی و تحلیل آن هستیم این است که نگاه حاکمیتی نسبت به پدیده‌ها اصولاً بایستی سیستمی باشد و گردشگری علاوه بر این ضرورت دارای ضرورتی درونی نیز است که از ذات این پدیده ناشی می‌شود. روش این مقاله توصیفی تحلیلی است که در آن سعی خواهد شد با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و نیز مقالات علمی و پژوهشی به تحلیل و تبیین موضوع پرداخته شود. نتایج این مقاله نیز نشان می‌دهد که گردشگری و توسعه پایدار در ایران نیازمند مدیریت و برنامه‌ریزی به ویژه در زمینه ارتقای امنیت هستند و این دو در گروه داشتن نگرش سیستمی از سوی حاکمیت است. شواهد کلان‌شهرهای ایران و به ویژه شهر تهران گویای جدایی و جزیره‌گونگی حوزه‌های امنیت و توسعه پایدار گردشگری و نگرش غیر سیستمی در این حوزه‌هاست.

واژگان کلیدی: نگرش سیستمی، امنیت، توسعه پایدار گردشگری، کلان‌شهرهای ایران، کلان‌شهر تهران.

مقدمه

امنیت و گردشگری^۱ دو عنصر وابسته به یکدیگر هستند که در فرایند یک تعامل دو جانبه تأثیر متقابل افزایشی یا کاهش‌ی نسبت به هم دارند. تعامل فوق در صورتی می‌تواند به نتایج مطلوب دست یابد که در ترکیب با متغیرهای جغرافیای انسانی و محیطی (جوامع میزبان) قرار گیرند. با این وجود، نمی‌توان فقدان رشد کافی گردشگری در این منطقه را تنها مرتبط با موضوع امنیت دانست. با توجه به هرم سلسله مراتبی مزو نیاز به امنیت دومین سطح از نیازهای انسان - گردشگران است. تا این نیاز برآورده نشود گردشگران در مقصد توریستی وفادار نخواهند بود و گردشگری مقصد به توسعه پایدار و خودشکوفایی نخواهد رسید. توسعه پایدار گردشگری تأثیر به‌سزایی در تقویت بنیان‌های اقتصادی، اجتماعی و روابط بین انسان‌ها دارد. انتخاب مقصد گردشگری همیشه یکی از مسائل مهم مدیریت گردشگری است. هم‌زمان با افزایش تقاضای گردشگری و رشد این صنعت مطالعه راجع به فرایند انتخاب مقصد افزایش یافته است. هر مقصد محصولات و خدمات مختلفی برای جذب گردشگران به آنان عرضه می‌کند و هر گردشگر فرصت انتخاب از میان یک مجموعه مقاصد را دارد. امنیت یکی از عوامل تأثیرگذار بر ترجیحات سفر و انتخاب مقاصد مختلف است. امنیت در مدت اقامت گردشگران تأثیر دارد (صیدایی و هدایتی مقدم، ۱۳۸۹: ۹۷ - ۱۱۰)

گردشگری به عنوان یک صنعت ترکیبی از فعالیت‌ها، خدمات و صنایع متعدد است که متغیرهای تأثیرگذار بر آن را می‌توان منابع جهانگردی و زیرساخت‌ها دانست. منابع جهانگردی شامل: منابع طبیعی، منابع فرهنگی و منابع انسان ساخت هستند و زیرساخت‌ها شامل: تمامی ساخت‌وسازهای زیربنایی و روبنایی هستند که مهم‌ترین آن‌ها را می‌توان سیستم‌های ارتباطی، بهداشتی، حمل و نقل، هتل‌ها، رستوران‌ها، مراکز خرید، مراکز تفریح و... دانست. وجود زیرساخت‌ها خود باعث توسعه پایدار است و حضور گردشگری این توسعه را تکمیل می‌کند. از سوی دیگر، اگر جذاب‌ترین منطقه گردشگری با تمام امکانات برای بازدید فراهم شده و برنامه‌ریزی‌های کاملی نیز به‌عمل آمده باشد اما امنیت وجود نداشته باشد قطعاً تمام فعالیت‌ها و اقدامات بی‌نتیجه می‌ماند زیرا توریست تمایلی برای به خطر انداختن جان خود در این مسیر ندارد (سلیمی سبحان، ۱۳۹۳: ۹۷ - ۱۲۸).

رابطه تنگاتنگ امنیت و گردشگری در دو سطح داخلی و خارجی از طریق تعامل متقابل و مستقیم بر یکدیگر تأثیر افزایشی یا کاهش‌ی دارند به این معنا که افزایش (کاهش) امنیت، باعث رونق (رکود) گردشگری و برعکس خواهد شد. با این پیش‌فرض طبیعتاً هر توریست در تعیین اولویت مکان‌های موردنظرش برای گردش به وجود امنیت اهمیت زیادی می‌دهد. امنیت از مسائلی است که باید در این صنعت به شدت مورد تأکید قرار گیرد زیرا آرامش، راحتی و امنیت از عامل‌های اصلی در انتخاب مکان‌های جغرافیایی توسط گردشگران است. توسعه زیرساخت‌های گردشگری همکاری گسترده دستگاه‌های امنیتی و اطلاعاتی را می‌طلبد و متقابلاً توسعه گردشگری به توسعه امنیت ملی می‌انجامد. از آنجا که مقاصد توریستی در تمام نقاط مختلف یک کشور پراکنده است تأمین امنیت این مناطق ضرورتی ملی قلمداد می‌شود که برآیند آن افزایش تعداد گردشگران و تثبیت ضریب امنیت ملی است. در

^۱ . Security and Tourism

این راستا است که اکثر کشورهای پیشرفته با وجود دارا بودن منابع کلان اقتصادی و درآمدی اولویت را به تمرکز بر صنعت گردشگری می‌دهند. حضور گردشگران در یک کشور علاوه بر توسعه اقتصادی و تبادلات فرهنگی بهترین تبلیغ در خصوص وجود امنیت در آن کشور است که این امر به افزایش تصاعدی تعداد گردشگران می‌انجامد- (متقی و همکاران، ۱۳۹۵:۷۷ - ۹۱). هدف اصلی این مقاله عبارت از تحلیل و بررسی برنامه‌ریزی و نگرش سیستمی حاکمیت نسبت به امنیت و توسعه پایدار گردشگری در کلان‌شهرهای ایران به ویژه کلان‌شهر تهران است. سؤال اصلی مقاله این است که در چارچوب برنامه‌ریزی و نگرش سیستمی حاکمیت نسبت به امنیت و توسعه پایدار گردشگری، کلان‌شهرهای ایران به ویژه کلان‌شهر تهران دارای چه نقاط قوت و ضعف و نیز فرصت‌ها و تهدیداتی می‌باشند؟

رویکرد نظری

یکی از نظریاتی که در برای تحلیل رابطه امنیت و توریسم مورد استفاده قرار گرفته است نظریه سلسله مراتب نیازهای مازلو^۱ است. این نظریه سطوح اصلی و بالاتر نیازهای انسان را با تعریف و اهمیت هر کدام از آنها از پایین به بالا، تعریف می‌کند. این نظریه معتقد است که افراد نیازمند برآورده شدن نیازهای پایه خود هستند و در عین حال حتی در تلاش برای برآوردن نیازهای سطح بالاتر خود مانند جستجوی عشق، اعتماد به نفس، شأن یا بالا بردن روحیه هستند. طبیعی است نگرانی‌های ایمنی و امنیتی گردشگران را با خطرات گوناگونی همراه می‌سازد. افزایش ایمنی و امنیتی و احساس امنیت گردشگران یک راه واقعی برای موفقیت در جلب رضایت مشتریان و توسعه گردشگری در یک مقصد است زیرا تأمین انتظارات توریستان و تأمین امنیت ایشان یا عمل کردن فراتر از این انتظارات به معرفی مقصد با جلوه‌ای مناسب نزد گردشگران انجامیده و آنها نه تنها تکرار سفر به این مقصد را در برنامه خود قرار خواهند داد بلکه عاملی مؤثر در تبلیغ برای مقصد موردنظر خواهند بود و همچنین، سبب افزایش ماندگاری توریست‌ها در شهر مقصد خواهند شد (انصاری رنانی، ۱۳۸۱: ۵۳ - ۶۸).

از زمان‌های قدیم مفهوم سیستم مورد توجه اندیشمندان و فلاسفه قرار داشته است؛ ارسطو، ابن خلدون، مولوی، لایپ نیتز، هگل و هرمان هسه^۲ از جمله دانشمندانی هستند که به مفهوم سیستم توجه داشته‌اند. در قرن حاضر نیز هنری کندال از نخستین افرادی است که به مفهوم سیستم و طرز کار آن اشاراتی داشته است. لودویگ فون برتالانفی^۳ (۱۹۰۱ تا ۱۹۷۲ میلادی) از جمله متفکرانی است که کمک شایانی به شناخت و ارائه نظریه سیستمی کرده است. در واقع می‌توان گفت وی واضع نظریه عمومی سیستم‌ها به صورت مدون و علمی است؛ برتالانفی در اواخر ۱۹۲۰ نظریه ارگانیک را مطرح کرده است. وی می‌گوید: از آنجا که اساسی‌ترین ویژگی‌های موجودات، در سازمان تشکیل دهنده آنان است، روش بررسی مرسوم که فقط به بررسی یک جزء یا یک فرآیند از آنها می‌پردازد، نمی‌تواند تشریح کاملی از آن موجود انجام دهد. همچنین نگرش تک بعدی نیز نمی‌تواند اطلاعات جامعی درباره نحوه هماهنگی اجزاء و فرآیندهای گوناگون ارگانیک‌ها در اختیار ما بگذارد. هدف نظریه عمومی سیستم‌ها کشف

^۱ . Abraham Maslow

^۲ . Aristotle, Ibn Khaldun, Rumi, Lip Nietz, Hegel and Hermann Hesse

^۳ . Ludwig von Bertalanffy

قوانین و نظم ذاتی پدیده‌هاست، از این رو می‌توان آن را سیال‌ترین نظریه سیستمی به شمار آورد، زیرا در چهارچوب نظری آن هیچ نظریه قاطعی ارائه نشده است (ابراهیم زاده، ۱۳۸۹: ۱۱۲۹).

برتالنی با تکیه بر آنکه ارگانسیم‌ها، سیستم‌های بازی هستند، یعنی با محیط اطراف خود تبادل ماده‌ای دارند، خویشان را از بستر علوم کلاسیک به مجراهای نوین فکری سوق داد. به این ترتیب نظریه سیستم‌های باز وی وسیله‌ای شد تا وی افکار خویش را اوج داده و محدوده آن را از زمینه علوم زیستی به شاخه‌های دیگر معرفت نیز گسترش دهد. ابداع نظریه عمومی سیستم‌ها از فراورده‌های گسترش چنین اندیشه‌ای بوده است. رویکرد سیستمی که مکتب ارگانیستی و کلی‌گرایی را شامل می‌شده، نگرشی جامع به موجودیت‌ها بوده و برعکس شیوه‌های فکری تجزیه‌گرایانه و اتمی جوینده حقیقت را از غرق شدن در بطن جنبه یا هسته‌ای خاص از موجودیت‌ها و پدیده‌ها به دور می‌داشته است. ویژگی خاص این نگرش توجه به کل یا کل‌گرایی است؛ قسمت اعظم مفاهیم مرتبط با آن در شناخت سازمان‌ها و درک صحیح موقعیت و نیز اداره‌ی امور پدیده‌های مرکب و پیچیده مورد استفاده قرار گرفته است. تفکر سیستمی بر خلاف برخی از جنبش‌های فکری که در یک رشته‌ی علمی و در محدوده‌ی معینی نشو و نما کرده‌اند در خارج از محدوده‌ی یک علم معین متولد شد و در محیطی میان‌رشته‌ای رشد کرد. شاید تأثیر تفکر سیستمی بیشتر بر حوزه‌ی ابعاد انسانی سازمان بوده است (بختیاریان و اکبری، ۱۳۹۳: ۳۵ - ۵۴).

به نظر برتالنی یک ارگانسیم صرفاً مجموعه عناصر جداگانه نیست، بلکه سیستمی است دارای نظام و کلیت. این سیستم، به جای آنکه مانند جامدات، به طور ظاهری متشکل از تعدادی اتم باشد، بیشتر موجودیتی شبیه شعله یا بلور دارد که به طور مرتب در حال تغییر و تبدیل است. وی بر این باور است که ارگانسیم را نمی‌توان با شیوه تفکر و روش‌های معمول در مکاتب مکانیستی شناخت و بایستی طرز تفکر نوینی را برای شناخت موجودات ارگانیک ابداع کرد (بختیاریان و اکبری، ۱۳۹۳: ۳۵ - ۵۴).

نگرش متفکران سیستمی به جهان، بر مبانی چهارگانه ذیل استوار است:

- ۱- تصور ارگانیک؛ یعنی تصویری که ارگانسیم را در مرکز طرح ادراک آدمی قرار می‌دهد.
  - ۲- کل‌نگری؛ یعنی هر پدیده به منزله موجودی زنده، دارای نظم، دارای روابط باز با محیط، خودتنظیم و هدفمند در نظر گرفته می‌شود و به جای توجه به اجزای پدیده‌ها بر کلیت آن‌ها تأکید دارد و بر آن متمرکز می‌شود.
  - ۳- مدل‌سازی؛ یعنی متفکر سیستمی سعی می‌کند که به جای شکستن کل به اجزای قراردادی، ادراک خود از پدیده‌های واقعی را بر پدیده‌های واقعی منطبق کند (غفاری نسب و ایمان، ۱۳۹۲: ۶۱ - ۶۰).
  - ۴- بهبود شناخت؛ به طوری که یک متفکر و پژوهشگر نظام‌گرا درک کند که؛
- الف- زندگی در یک سیستم ارگانیک و در فراگردی پیوسته، استمرار دارد.
- ب- شناخت آدمی از یک کل، از طریق مشاهده فراگردهایی که درون آن به وقوع می‌پیوندد، به دست می‌آید نه از طریق مشاهده اجزای آن کل.
- ج- آنچه که فرد مشاهده می‌کند، خود واقعیت نیست، بلکه ادراک وی از واقعیت است.

البته تفکر سیستمی در تضاد با تفکر تحلیلی نیست، در واقع این دو روش مکمل یکدیگرند، نه جایگزین هم. با وجود این، همان‌گونه که متفکران سیستمی دریافته‌اند مطالعه فراگردهای به هم پیوسته اجزای یک سیستم مفیدتر از

تحلیل ریز آن‌هاست. نظریه سیستمی از جمله رهیافت‌های سیستمی و اقتضایی به مدیریت محسوب می‌گردد و مبتنی بر این تفکر است که باید سازمان را به منزله یک کل نظام یافته در نظر گرفت. بر مبنای این نظریه، از تحلیل داده‌ها برای حل مسائل و اتخاذ تصمیم استفاده می‌شود (سوینج وود، ۱۳۸۰: ۲۷۵ - ۲۹۲).

رهیافت سیستمی^۱، با در نظر گرفتن چهارچوبی برای تجسم عوامل و متغیرهای داخلی و خارجی سازمان در قالب یک مجموعه واحد، به شناخت «خرده سیستم‌ها»، «سیستم اصلی» و «ابر سیستم پیچیده محیط بر سازمان» کمک می‌کند. بدین ترتیب می‌توان با در نظر گرفتن کارهای برنامه‌ریزی شده و کارهای انجام شده توسط هر خرده سیستم از سیستم کلی سازمان، برای بهبود فعالیت سازمان در مسیر تحقق مأموریت آن اقدام کرد. به طور کلی می‌توان گفت تحلیل هر پدیده‌ای در نظریه سیستمی، با توجه به عناصر اصلی آن (داده‌ها، فراگرد، باز داده‌ها) انجام می‌پذیرد (سوینج وود، ۱۳۸۰: ۲۷۵ - ۲۹۲).

نگرش سیستمی از آن جهت توصیه شده است که برای درک پیچیدگی‌های سازمان زنده به صورت بالقوه مفید واقع می‌شود. دیدگاه سیستمی همه مدیران را ترغیب می‌کند تا محیطی را که بر فعالیت‌های سیستم آن‌ها تأثیر می‌گذارد، مشخص نموده و آن را بشناسند. همچنین به مدیران کمک می‌کند تا سازمان‌ها را به عنوان الگوهای با ثبات همراه با مرزهای مشخص ببینند و در خصوص اینکه چرا سازمان‌ها در برابر تغییرات از خود مقاومت نشان می‌دهند اطلاعاتی را به دست آورند؛ نهایتاً اینکه توجه مدیران را به داده‌های مختلف پردازش داده‌ها به صورتی گوناگون به منظور نائل شدن به اهداف هدایت می‌کند. رویکرد سیستمی نسبت به اثربخشی چنین اظهار می‌دارد که سازمان‌ها متشکل از قسمت‌های فرعی مرتبط به هم هستند اگر قسمتی از این سیستم ضعیف عمل کند، اثر عملکرد آن بر عملکرد کل سیستم مؤثر واقع می‌شود؛ اثربخشی مستلزم آگاهی و تعاملات مؤثر با عوامل محیطی است (رضائیان و عبدالهی نیسانی، ۱۳۹۵: ۱۵ - ۴۳).

بنابراین، فردی که جهان بینی و نحوه تفکر خود را بر نگرش سیستمی استوار می‌سازد نه تنها از یک بعدی بودن و قشری فکر کردن مبری است و از تعصب ناآگاهانه و یک‌سونگری دوری می‌جوید، بلکه با بررسی کامل درباره کلیت یک موضوع و در نظر گرفتن کلیه ارتباطات، در حد امکان می‌کوشد تا به شناخت کامل تری از موضوعات و سیستم‌های محیطی خویش دست یابد و در موقعیت شناخته شده‌ای وظایف خویش را انجام دهد.

اجزای یک سیستم عبارت‌اند از:

درونداد: عناصری که وارد سیستم می‌شوند که سه نوع می‌تواند باشد. زنجیره‌ای، تصادفی و بازخورد. فرایند: جریان عملیات یک سیستم که بر روی درونداد صورت می‌گیرد و بر ارزش و سودمندی آن‌ها افزوده می‌شود. برونداد: چیزهایی که یک سیستم به محیط خود یا سیستم‌های مجاور خود صادر می‌کند. آنچه یک سیستم با هدف قبلی (طبق انتظار) و یا اتفاقی (غیر منتظره) تولید می‌کند (عابدی، ۱۳۷۳: ۳۲ - ۳۳).

بازخور: کسب اطلاعات لازم درباره عملکرد خود. بازخور به دو صورت مثبت و منفی است که نوع منفی از اطلاعاتی حاکی می‌شود که تفاوت و انحرافی از هدف سیستم وجود دارد که نیاز به تصحیح دارد و سیستم را در

^۱. System approach

راستای اهداف و مواضع پیشین نگه می‌دارد. بازخورد مثبت نشان دهنده این است که انحرافی در برونداد نیست و پیشنهادی برای تغییر و توسعه سازمان تلقی می‌شود؛ به عبارت دیگر، بازخور فرآیندی است که در آن بخشی از ستاده‌ها به عنوان اطلاعات به درونداد بازخورانده می‌شود و به این ترتیب، سیستم را خود کنترل می‌سازد؛ مانند ترموستات که وظیفه حفظ دمای ثابت را بر عهده دارد (عابدی، ۱۳۷۳: ۳۲ - ۳۳).

محیط سیستم: سیستم از عوامل محیطی تأثیر می‌پذیرد و بر آن اثر می‌گذارد؛ به عبارت دیگر، سیستم و عوامل محیطی (مانند عوامل طبیعی، فرهنگی، ایدئولوژیکی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و...) بر هم کنش و واکنش متقابل دارند. به این ترتیب محیط سیستم را عواملی تشکیل می‌دهند که اگرچه جزء سیستم نیستند، اما با تغییر در هر یک از آن‌ها می‌تواند موجب تغییراتی در سیستم شود؛ بنابراین محیط سیستم شامل کلیه متغیرهایی است که می‌توانند در وضع سیستم مؤثر باشند و یا از سیستم تأثیر پذیرند (شفیعی، ۱۳۸۴: ۱۴۹ - ۱۶۶).

برای یک سیستم ویژگی‌هایی بیان شده است که عبارت‌اند از:

چرخه فعالیت: بروندهای سیستم به محیط، زمینه تکرار فعالیت سیستم را فراهم می‌کند و الگوی فعالیت سیستم چرخشی است.

آنتروپی: قانون عمومی طبیعت است که سیستم‌ها بر اثر گذشت زمان میل به بی‌نظمی و فروپاشی دارند و هر شکل سازمان داری به سوی بی‌سازمانی حرکت می‌کند. سیستم‌ها برای مقابله با آن واکنش‌هایی را نشان می‌دهند تا زنده بمانند و آنگاه آنتروپی منفی مطرح می‌شود (شفیعی، ۱۳۸۴: ۱۴۹ - ۱۶۶).

کدگذاری: به مکانیسم گزینش درون‌دادها که برای سیستم معنا دارد، کدگذاری گفته می‌شود؛ یعنی سیستم هر دروندادی را نمی‌پذیرد. همپایانی و چند پایانی: همپایانی یعنی با شرایط متفاوت اولیه به نتایج یکسان رسیدن. چند پایانی یعنی با شرایط اولیه یکسان، به نتایج متفاوت رسیدن. این دو مفهوم می‌رساند که سیستم‌ها لزوماً از یک عامل جبری پیروی نمی‌کنند و رفتار آن‌ها تابع علت‌های مختلف است. متغیرها و پارامترها: ساختار و کارکرد سیستم تحت تأثیر عوامل درونی و بیرونی قرار می‌گیرند. به عوامل درون سیستم، متغیر و عوامل بیرون سیستم، پارامتر گویند (جاسبی، ۱۳۶۹: ۲۶ تا ۳۲).

حالت پابرجا و تعادل پویا: حفظ نسبت مبادلات انرژی و مواد با محیط و روابط میان اجزای خود سیستم که در امتداد یک پیوستار حفظ می‌شود، حالت پابرجا گفته می‌شود. رشد و توسعه و تکامل سیستم که تعادل پویا است. یکپارچگی و هماهنگی: در نتیجه تفکیک و تخصصی شدن کارکردها، فراگردهای نیاز است که فعالیت‌ها را یکپارچه و هماهنگ سازد. طبقه‌بندی‌های مختلفی از سیستم‌ها وجود دارد که در اینجا پنج نمونه از آن ذکر می‌شود:

الف. طبقه‌بندی رفتاری

در این طبقه‌بندی از دو معیار هدف و روش رسیدن به هدف، استفاده می‌گردد. بر این اساس، چهار نوع مشهور از سیستم‌ها تعریف می‌گردد:

۱- سیستم حافظ حالت^۱

^۱. State-Maintaining System

سیستمی است که هدف و روش رسیدن به هدف را خودش انتخاب نمی‌کند بلکه از قبل در ساختار آن گنجانیده شده است. این سیستم فقط در برابر تغییرات عکس العمل نشان می‌دهد. آنچه این سیستم انجام می‌دهد به طور کامل بستگی به رویداد علت رفتار و ساختار آن دارد. به عنوان مثال، سیستم حرارتی یک ساختمان را در نظر بگیرید که به طور خودکار دمای ساختمان را در مقدار مشخصی نگه می‌دارد. مثال دیگر قطب‌نماست که همواره به جهت مشخصی اشاره دارد. سیستم‌های حافظ حالت قادر به یادگیری نیستند چون خودشان رفتارشان را انتخاب نمی‌کنند؛ به عبارت دیگر، این سیستم‌ها با تجربه بهبود نمی‌یابند (جاسبی، ۱۳۶۹: ۲۶ تا ۳۲). یک سیستم حافظ حالت، باید قادر باشد بین تغییرات حالتی که در سیستم یا محیط رخ می‌دهد تشخیص و تمیز قائل شود.

۲- سیستم هدف‌جو^۱

سیستمی است که هدف را خودش انتخاب نمی‌کند اما روش رسیدن به هدف را خود انتخاب می‌نماید. هدف این سیستم رسیدن به حالت مشخص است و قادر به انتخاب رفتار است. این نوع سیستم‌ها اگر حافظه داشته باشند، می‌توانند در طول زمان کارایی خود را افزایش دهند. به عنوان مثال، سیستم‌های با راننده خودکار از این قبیل هستند. وجودی که بتواند رفتارهای مختلف داشته باشد (راه‌های مختلف را برگزیند)، اما در محیط‌های گوناگون فقط یک نتیجه را حاصل نماید، سیستمی هدف‌جو است (بیزار گیتی، ۱۳۷۰: ۹۲۲ - ۹۲۶).

۳- سیستم هدفمند^۲

این نوع سیستم، هم هدف و هم روش رسیدن به هدف را خودش انتخاب می‌نماید. انسان‌ها مشهورترین مثال برای این نوع سیستم هستند. رفتار یک موجود هدفمند، هرگز تماماً از بیرون تعیین نمی‌شود و حداقل بخشی از آن ناشی از انتخاب و تصمیم خود موجود است. سیستم هدفمند حتی تحت شرایط ثابت محیطی نیز می‌تواند هدفش را تغییر دهد.

۴- سیستم آرمان‌مند^۳

سیستمی است که به جای هدف، یک آرمان را دنبال می‌کند (صادقی مال امیری، ۱۳۹۴: ۱۶۳).

ب. طبقه‌بندی بولدینگ

بولدینگ، سیستم‌ها را به نه سطح تقسیم می‌کند به نحوی که قوانین سطوح پایین‌تر در سطوح بالاتر نیز صادق است. ولی سطوح بالاتر، هریک دارای خصوصیات خاصی است که آن را از سطوح قبلی متمایز می‌کند:

۱- ساخت^۴:

قوانین استاتیک، توجیه‌کننده رفتار این سطح است. مثال آن، صندلی است.

۲- سیستم‌های متحرک یا بطور کلی حرکت^۵: قوانین دینامیک، توجیه‌کننده خصوصیات اصلی این سطح است. حرکات و تغییرات این سیستم‌ها از پیش شناخته شده و معلوم است.

^۱. Goal-Seeking System

^۲. Purposeful System

^۳. Ideal-Seeking System

^۴. structure

^۵. motion

۳- سایبرنتیک^۱: سیستم‌هایی هستند که توسط مکانیسم بازخور کنترل می‌شوند. ترموستات ساده‌ترین و کامپیوتر جالب‌ترین پدیده این سطح است. فهم سایبرنتیک، قدم اول در بررسی رفتار سیستم‌های سطح بالاتر است.

۴- تک یاخته یا سلول^۲: پدیده حیات در این سطح ظاهر می‌شود.

۵- گیاهان: کار گروهی بین سلول‌ها، تقسیم کار و اجتماع سلولی مربوط به این سطح است.

۶- حیوانات: در این سطح، گیرنده‌های اطلاعاتی برای تشخیص علامات به وجود می‌آید. حیوانات کوشا برای حفظ و بقای خویش هستند (صادقی مال امیری، ۱۳۹۴: ۱۶۳).

۷- انسان: شاید انسان تنها موجودی است که می‌داند که می‌میرد. گیرنده‌های اطلاعاتی در این سطح به تکامل خود می‌رسند و با درک بعد زمان و قدرت تشخیص و تحلیل علامات و اطلاعات و ربط آن‌ها به یکدیگر، انسان تصویری از محیط برای خود می‌سازد و مداخله آن تصویر بین محرک و عکس‌العمل، شناخت و پیش‌بینی عکس‌العمل را مشکل می‌سازد (صادقی مال امیری، ۱۳۹۴: ۱۶۳).

انسان قدرت اداره کردن اطلاعات نمادی را دارد. زبان انسانی ویژگی‌هایی دارد که در هیچ موجود دیگری وجود ندارد.

۸- نظام اجتماعی^۳: پیچیده‌ترین سطح سیستم‌های باز است. واحد این سیستم‌ها انسان نیست بلکه نقشی است که به وی واگذار شده است. مدیریت را مهندسی سطح هشتم سیستم‌ها دانسته‌اند.

۹- سیستم‌های ناشناخته

ج. طبقه‌بندی بر اساس هدفمندی سیستم و اجزاء:

بر اساس هدفمند بودن سیستم و اجزاء تشکیل‌دهنده آن، سیستم‌ها را به صورت زیر تقسیم می‌کنند:

۱- سیستم‌های جبری: سیستم‌هایی که نه خودشان به عنوان یک کل و نه اجزایشان از خود هدفی دارند. سیستم‌هایی هستند که رفتارشان جبری است. ماشین‌ها نمونه کامل این گونه سیستم‌ها هستند. مثلاً اتومبیل، بادبزن برقی و ساعت، نمونه‌هایی از سیستم‌های جبری محسوب می‌شوند. اگرچه سیستم‌های جبری از خود هدف و مقصودی ندارند اما غالباً در خدمت اهداف یک و یا چند وجود خارج از خودشان مانند سازندگان، کنترل‌کنندگان و یا استفاده‌کنندگان‌شان هستند (صادقی مال امیری و خوشزاد، ۱۳۸۹: ۲۷۲ - ۳۰۴).

۲- سیستم‌های جاندار: سیستم‌های جاندار از خود هدف دارند اما اجزای آن‌ها چنین نیستند. آشناترین مثال برای این دسته از سیستم‌ها، حیوانات و از جمله انسان‌ها هستند. امروزه حیات با مفهوم خود تجدید شونده تعریف می‌شود که این مفهوم عبارت است از نگاهداشت واحدها و کلیت در حالی که اجزاء پیوسته و یا به صورت ادواری از هم جدا و بازسازی شوند، به وجود آیند و نابود شوند، تولید شده و به مصرف برسند (صادقی مال امیری و خوشزاد، ۱۳۸۹: ۲۷۲ - ۳۰۴).

۳- سیستم‌های اجتماعی: سیستم‌های اجتماعی از قبیل شرکت‌ها، دانشگاه‌ها و انجمن‌ها اهدافی برای خود دارند و دربردارنده اجزایی هستند که آن‌ها نیز برای خود اهدافی را دارا هستند.

۱. cybernetic

۲. cell

۳. social system

۴- سیستم‌های زیست محیطی: این گونه سیستم‌ها بر خلاف سیستم‌های اجتماعی از خود هدفی ندارند، در عین حال به اهداف اجزای خود از جمله ارگانیزم‌ها و سیستم‌های اجتماعی خدمت می‌کنند.

د. طبقه‌بندی بر اساس رابطه با محیط

سیستم‌ها را بر اساس رابطه با محیط به دو نوع باز و بسته تقسیم می‌کنند:

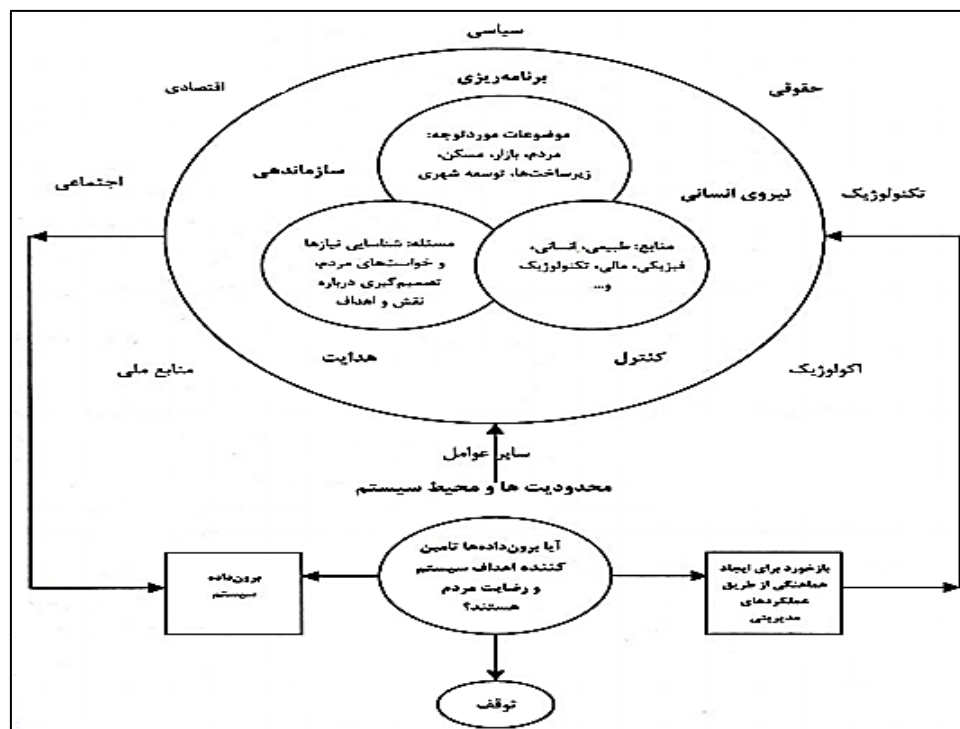
۱- سیستم باز^۱: سیستمی که با محیط خود به یک تعادل پویا رسیده باشد.

۲- سیستم بسته^۲: سیستمی که با محیط خود به یک تعادل ثابت رسیده باشد.

ه. طبقه‌بندی بر اساس مکانیک یا ارگانیک بودن

۱- سیستم مکانیکی: سیستمی که بر اساس قانون‌مندی تحمیل‌شده توسط ساختار درونی و قوانین علی ذاتی اش عمل می‌کند. مثل یک ساعت یا یک اتومبیل.

۲- سیستم ارگانیکی: سیستمی که حداقل یک هدف یا مقصود خودشان دارند. مثل حفظ بقا که رشد برای آن عاملی ضروری تلقی می‌شود (روث، ۱۳۸۳: ۴۰ - ۴۱).

نمودار شماره ۱- مدل تحقیق منبع: (یافته‌های پژوهش)

منطقه مورد مطالعه

شهر به عنوان پدیده‌ای پیچیده و پویاست که در گذر زمان همواره دچار تحولاتی کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی و فرهنگی می‌شود (هال^۳، ۲۰۰۵) چنین تحولات وسیعی متأثر از رشد گسترده جمعیت شهری است؛ چنانکه بعد از جنگ جهانی دوم، یکی از مهم‌ترین مشکلات به وجود آمده در کشورهای در حال توسعه، رشد و

¹. open system
². closed system
³ Hall

توسعه شتابان و ناهمگون شهرنشینی بوده است (حاتمی نژاد، ۱۳۹۰) طی چند دهه اخیر جهان به سرعت به شهرنشینی روی آورده است، به طوری که درصد شهرنشینی برای سال ۲۰۲۰ تا ۷۵ درصد برآورد شده است و شهرها این محیط زیست ساخته دست بشر، محل زندگی بیشتر جمعیت جهان خواهند شد (فرهادی، ۱۳۸۹). بر اساس داده‌های مرکز آمار ایران طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ تعداد ۱۰ شهر بالای ۱ میلیون نفر در کشور وجود دارد که مشخصات آن‌ها در جدول زیر آمده است (درگاه ملی آمار، سرشماری سال ۱۳۹۵):

جدول ۱- فهرست شهرستان‌های ایران به ترتیب جمعیت (بر پایه سرشماری رسمی سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)

رتبه در کشور	نام شهرستان	استان	جمعیت ۱۳۸۵	جمعیت ۱۳۹۰	جمعیت ۱۳۹۵
۱	تهران	تهران	۷۹۷۵۶۷۹	۸۲۹۳۱۴۰	۵۱۰۰۳۷۰۸
۲	مشهد	خراسان رضوی	۲۸۶۸۳۵۰	۳۰۶۹۹۴۱	۶۶۰۰۳۷۲۰۳
۳	اصفهان	اصفهان	۱۹۸۶۵۴۲	۲۱۷۴۱۷۲	۲۲۴۳۳۴۹
۴	کرج	البرز	۱۷۳۲۲۷۵	۲۰۲۴۷۶۵	۱۹۷۳۴۷۰
۵	شیراز	فارس	۱۸۶۰۷۱۱	۱۷۰۰۶۸۷	۱۸۶۹۰۰۱
۶	تبریز	آذربایجان شرقی	۱۵۷۹۳۱۲	۱۶۹۵۰۹۴	۱۷۷۳۰۳۳
۷	اهواز	خوزستان	۱۳۳۸۱۲۶	۱۳۹۵۱۸۴	۱۳۰۲۵۹۱
۸	قم	قم	۱۰۴۶۷۳۷	۱۱۱۵۰۶۷۲	۱۲۹۲۲۸۳
۹	کرمانشاه	کرمانشاه	۹۶۷۱۹۶	۱۰۳۰۹۷۸	۱۰۸۳۸۳۳
۱۰	ارومیه	آذربایجان غربی	۸۷۱۲۰۴	۹۶۳۷۳۸	۱۰۴۰۵۶۵

منبع: (<http://www.amar.org.ir>)

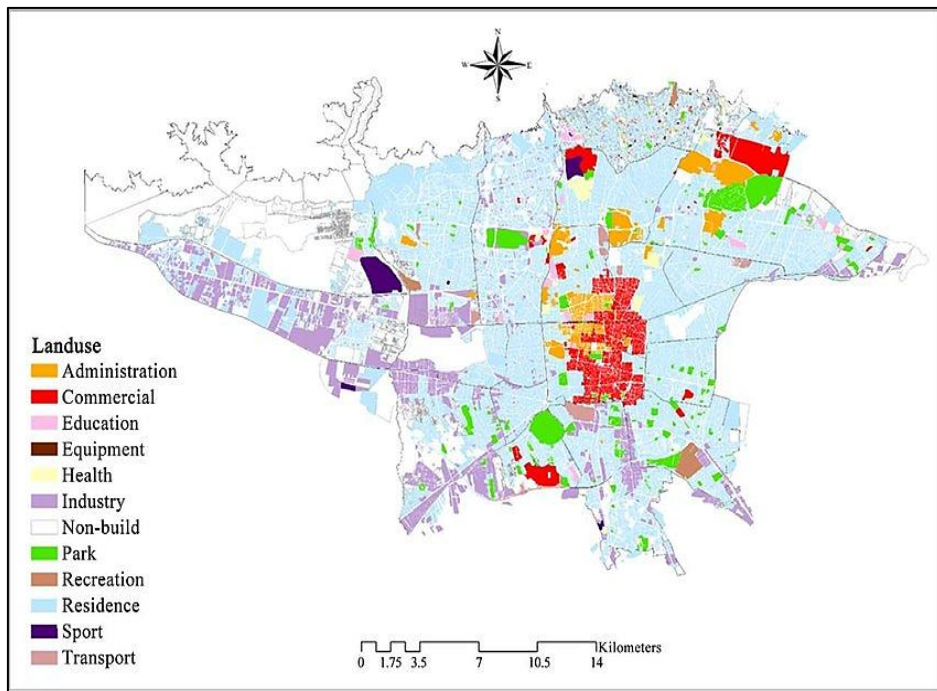
کلان‌شهرهای ایران

جمعیت کشورمان چیزی در حدود ۷۸/۴ میلیون نفر است که هفدهمین کشور پر جمعیت جهان نیز به شمار می‌رود. بر اساس نتایج سرشماری سال ۹۵، شهر تهران با ۸ میلیون و ۷۳۷ هزار و ۵۱۰ نفر در مکان نخست قرار دارد و پس از آن مشهد با ۳ میلیون و ۳۷۲ هزار و ۶۶۰ نفر قرار دارد. کلان‌شهر اصفهان نیز با ۲ میلیون و ۲۴۳ هزار و ۲۴۹ در مکان سوم قرار داشته و کرج نیز در رتبه چهارم است. شهر شیراز نیز با یک میلیون و ۸۶۹ هزار و ۱ نفر در رده پنجم و تبریز با یک میلیون و ۷۷۳ هزار و ۳۳ نفر در مکان ششم قرار دارد. شهرهای اهواز، قم، کرمانشاه و ارومیه بر اساس نتایج سرشماری سال ۹۵ کشور در مکان‌های بعدی از لحاظ جمعیت قرار دارند (Gholami et al, 1394: 95).

۱- تهران

تهران پایتخت ایران و نیز مرکز استان تهران است. تهران همچنین با ۸۸۳۷۵۱۰ نفر جمعیت، بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین شهر ایران نیز محسوب می‌شود. تهران به لحاظ جمعیتی دومین شهر بزرگ غرب آسیا، سومین شهر بزرگ خاورمیانه و بیست و نهمین شهر بزرگ جهان است. در سال ۱۱۶۱ هجری شمسی، آقا محمدخان قاجار پس از به قدرت رسیدن، تهران را به عنوان پایتخت خود انتخاب کرد. تهران قطب اقتصادی ایران محسوب می‌شود، چرا که ۳۰ درصد از نیروی کار و نیز ۴۵ درصد از شرکت‌ها و صنایع کشور در این شهر متمرکز شده‌اند. تهران همچنین به دلیل در اختیار داشتن جاذبه‌های فرهنگی بسیار، از جمله مقاصد گردشگری بزرگ کشور نیز محسوب می‌شود (-).

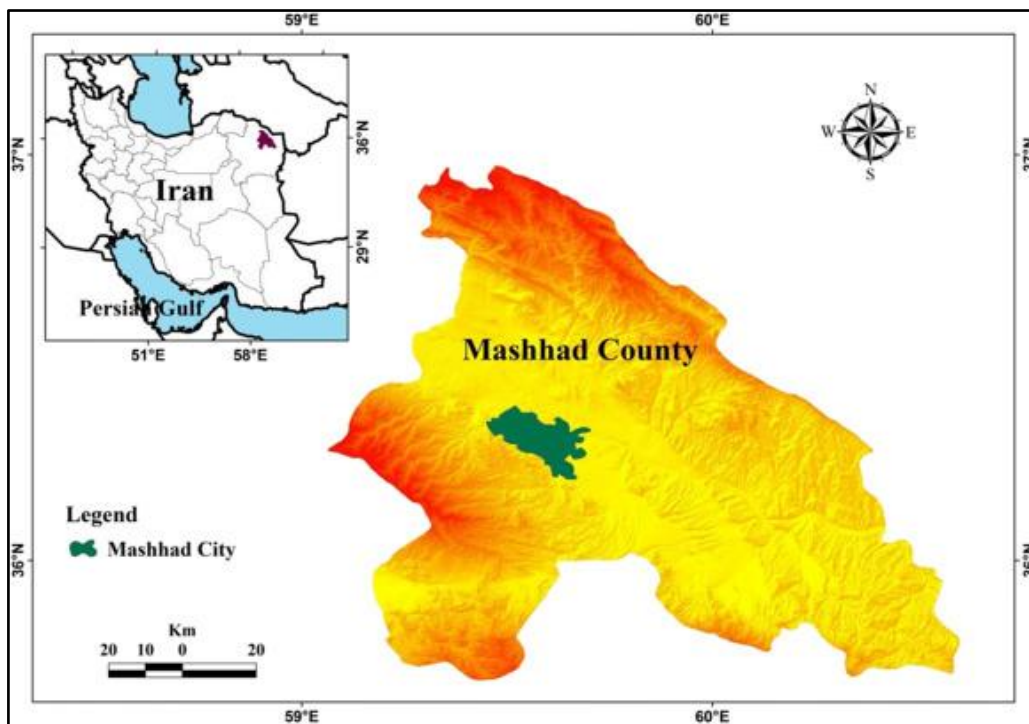
(Sadatmiyanaei et al, 2014: 126).

نقشه شماره ۱- شهر تهران منبع: (http://www.maphill.com)

۲- مشهد

مشهد مرکز استان خراسان رضوی بوده و با ۳۳۷۲۶۶۰ نفر جمعیت، دومین شهر پرجمعیت ایران نیز به شمار می‌رود. مشهد دومین مرکز بزرگ تولید خودرو در کشور است. اقتصاد این شهر عمدتاً بر پایه‌ی کشت میوه، شیرینی‌جات، سنگ‌های قیمتی و سوغاتی برای زائران می‌چرخد. مشهد همچنین با در اختیار داشتن هتل‌های بسیار، از جمله شهرهای گردشگری مهم ایران نیز به شمار می‌رود (Ebrahim-Zadeh et al, 1388: 54).

نقشه شماره ۲- شهر مشهد منبع: (http://www.maphill.com)

۳- اصفهان

شهر اصفهان مرکز استان اصفهان بوده و جمعیتی بالغ بر ۲۲۴۳۲۴۹ نفر دارد. اصفهان زمانی بزرگ‌ترین شهر جهان محسوب می‌شد که در دوران صفوی به اوج خود رسیده بود. البته اکنون نیز اصفهان با معماری‌های بی‌نظیر ایرانی-اسلامی خود در زمره‌ی زیباترین شهرهای دنیا قرار دارد. مرکز شهر اصفهان در حال حاضر، پنجمین بازار خرید بزرگ جهان محسوب می‌شود. اصفهان با در اختیار داشتن بازارهای متعدد، چندین پل، کلیساهای جامع، پارک، خانه‌های تاریخی، مقبره، مناره، مساجد مختلف، موزه و مدارس قدیمی از جمله مراکز بزرگ گردشگری ایران و جهان به شمار می‌رود. اصفهان همچنین با تولید فرش‌های زیبا، غذای لذیذ بریانی، موسیقی سنتی و باشگاه‌های ورزشی‌اش نیز شهره خاص و عام است (Zangiabadi et al, 1384: 192).

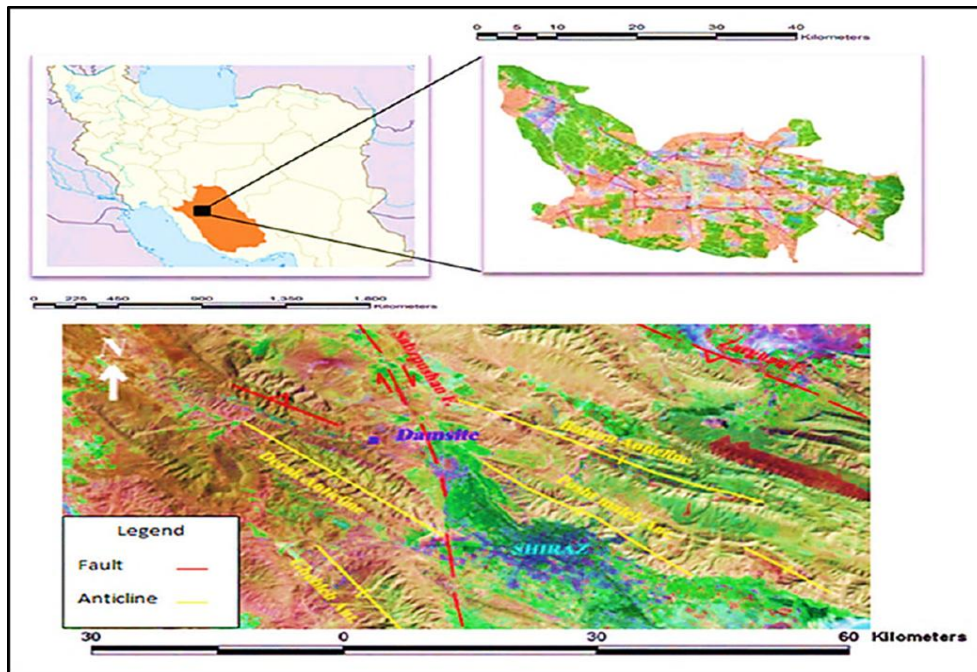

نقشه شماره ۳- شهر اصفهان

منبع: (<http://www.maphill.com>)

۴- کرج

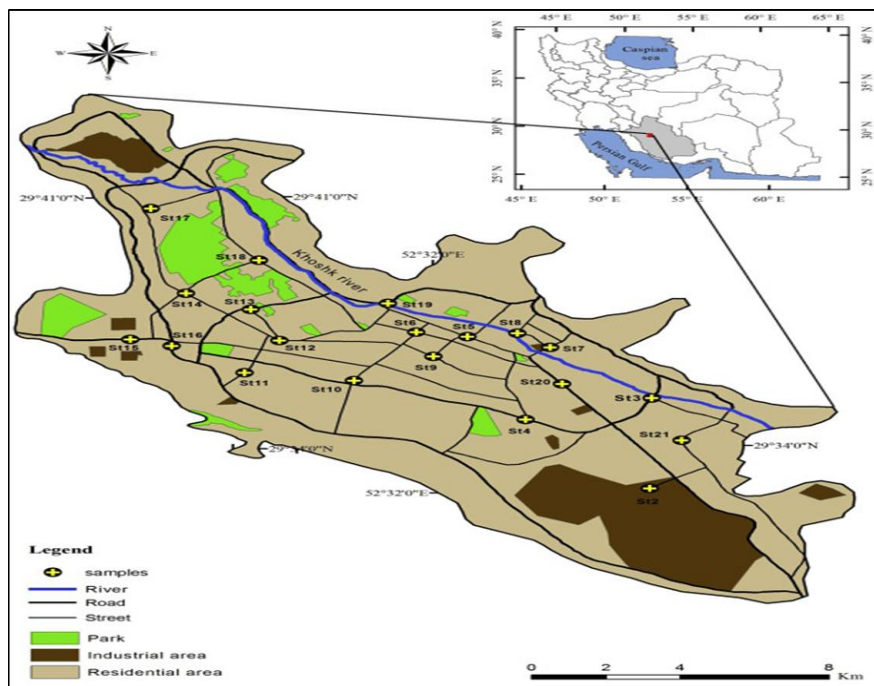
کرج مرکز استان البرز ایران است و جمعیتی در حدود ۱۹۷۳۴۷۰ نفر دارد. صفویان و قاجاریان در توسعه و آبادانی این شهر نقش بسیار مهمی ایفا کردند. کرج در گذشته شهری برای گذران تعطیلات تابستانی محسوب می‌شد اما اکنون یکی از بزرگ‌ترین شهرهای صنعتی ایران به شمار می‌رود. خانواده‌های قشر متوسط تهرانی معمولاً به دلیل هزینه‌های ارزان‌تر مسکن و نیز آب و هوای بهتر، ترجیح می‌دهند در کرج زندگی کنند (Meshkini et al, 1392: 211).

نقشه شماره ۴- شهر کرج منبع: (<http://www.maphill.com>)

۵- شیراز

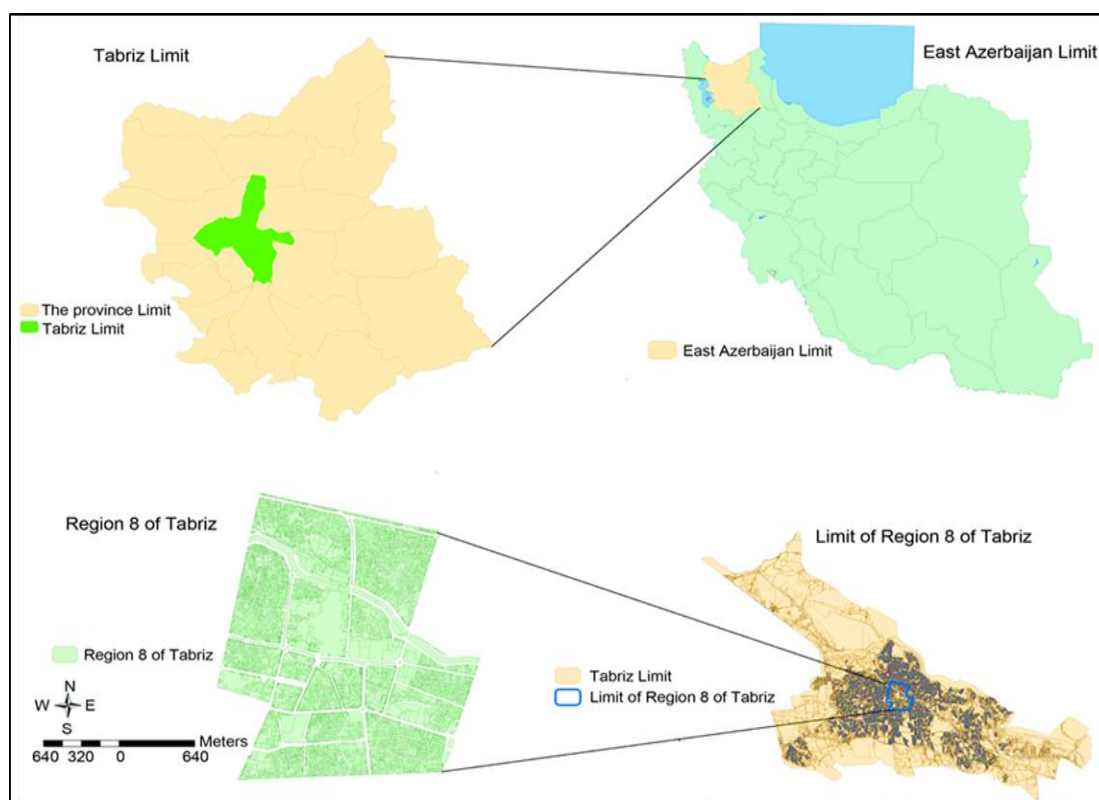
شیراز یکی دیگر از شهرهای بزرگ ایران و مرکز استان فارس است. جمعیت شیراز در سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۱۷۱۲۷۴۵ تن بوده که این رقم با احتساب جمعیت ساکن در حومه شهر به ۱۸۶۹۰۰۱ تن می‌رسد. شیراز در بخش مرکزی استان فارس، در ارتفاع ۱۴۸۶ متری از سطح دریا و در منطقه کوهستانی زاگرس واقع شده و آب و هوای معتدلی دارد. این شهر از سمت غرب به کوه دراک، از سمت شمال به کوه‌های بمو، سبزپوشان، چهل‌مقام و باباکوهی (از رشته کوه‌های زاگرس) محدود شده است (Gholamhosseini et al, 1392: 67).

نقشه شماره ۵- شهر شیراز منبع: ScienceDirect.com

۶- تبریز

تبریز کلانشهری در شمال غرب ایران و مرکز استان آذربایجان شرقی است. این شهر، بزرگ‌ترین قطب اقتصادی منطقه شمال غرب ایران و مناطق آذری نشین بوده و مرکز اداری، ارتباطی، بازرگانی، سیاسی، صنعتی، فرهنگی و نظامی این منطقه شناخته می‌شود. در سال ۱۳۹۵، جمعیت تبریز بالغ بر ۱۷۷۳۰۳۳ نفر بوده است. اکثریت ساکنان تبریز آذربایجانی بوده و به زبان ترکی آذربایجانی با لهجه تبریزی سخن می‌گویند؛ البته برخی اسناد تاریخی نشان می‌دهد که تا سده یازدهم هجری، زبان آذری - شاخه‌ای از زبان‌های ایرانی - در این شهر تکلم می‌شده است (Hossein Zadeh Dalir & Hadili, 2006: 115).

نقشه شماره ۶- شهر تبریز
منبع: (ScienceDirect. com)

۷- اهواز

اهواز یکی دیگر از کلانشهرهای ایران است که در بخش مرکزی شهرستان اهواز قرار دارد و به‌عنوان مرکز استان خوزستان شناخته می‌شود. جمعیت این شهر طبق آمار رسمی سال ۱۳۹۵ برابر ۱۳۰۲۵۹۱ نفر می‌باشد که به‌عنوان هفتمین شهر پرجمعیت ایران به‌شمار می‌آید. اهواز در موقعیت جغرافیایی ۳۱ درجه و ۲۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۴۰ دقیقه طول شرقی، در بخش جلگه‌ای خوزستان و با ارتفاع ۱۲ متر از سطح دریا واقع شده است. شهر اهواز با مساحت ۱۸۶۵۰ هکتار، به‌عنوان یکی از شهرهای وسیع ایران، محسوب می‌شود (Amanpour et al, 1395: 112).

نقشه شماره ۷- شهر اهواز منبع: (International Journal of Environmental Health Engineering)

۸- قم

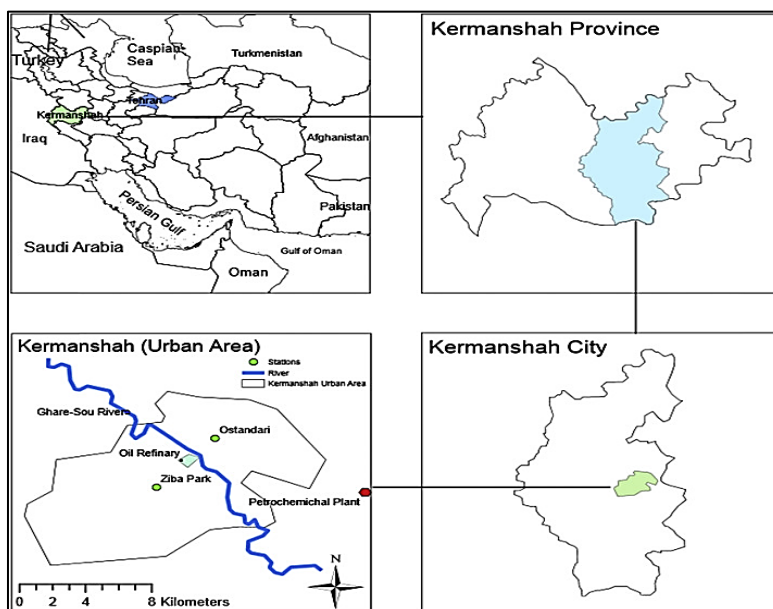
قم از کلان‌شهرهای ایران است که در ۱۲۵ کیلومتری جنوب تهران پایتخت ایران واقع شده است. این شهر در کنار رودخانه قمرود و در دشت قم قرار دارد. شهر قم مرکز استان قم و نیز مرکز شهرستان قم می‌باشد. این شهر در شاهراه مواصلاتی و حمل و نقل ایران واقع شده و از یک سو روابط بین استان‌های صنعتی ایران با تهران و از سوی دیگر رابط استان‌ها و شهرهای جنوبی ایران با استان‌ها و شهرهای شمالی است. این اهمیت منحصر به حاضر نیست و در گذشته نیز قم به دلیل قرار گرفتن در مسیر راه ابریشم دارای اهمیت ارتباطی بوده است. طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران شهر قم تعداد ۱۲۹۲۲۸۳ نفر جمعیت دارد. با این جمعیت قم در رتبه هشتمین شهر پرجمعیت ایران قرار می‌گیرد (Ahmadi Shapoorabad & Sbzabady, 1390: 83).

نقشه شماره ۸- شهر قم منبع: (The Guardian)

۹- کرمانشاه

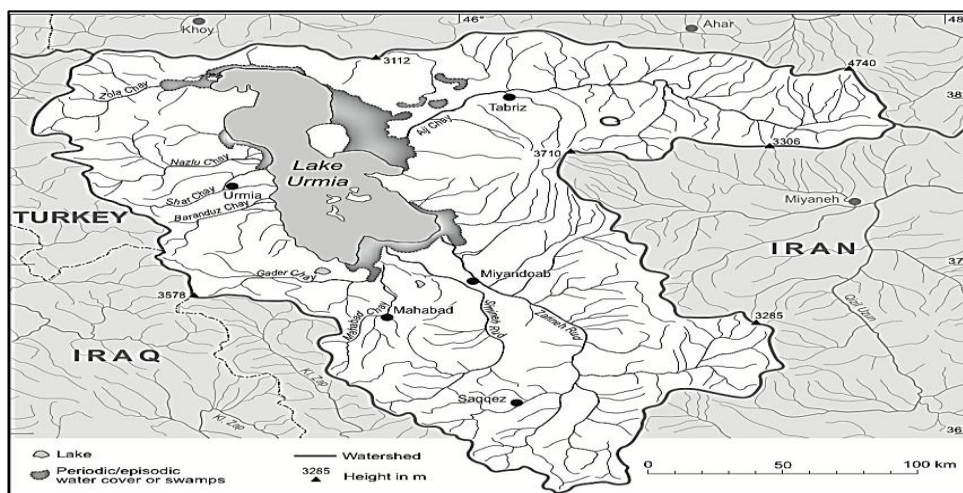
کرمانشاه نهمین شهر پرجمعیت و یکی از کلان‌شهرهای ایران و مرکز استان کرمانشاه در ایران می‌باشد که دارای جمعیتی بالغ بر ۱۰۸۳۸۳۳ نفر در سال ۱۳۹۵ و مساحت ۹۳۳۸۹۹۵۶ متر مربع است. شهر کرمانشاه بزرگ‌ترین شهر کردنشین و مهم‌ترین شهر در منطقه مرکزی غرب ایران است (Gharakhlou et al, 1392: 120).

نقشه شماره ۹- شهر کرمانشاه (Source: ScienceDirect.com)

۱۰- ارومیه

ارومیه یکی از کلان‌شهرهای ایران، مرکز استان آذربایجان غربی و شهرستان ارومیه در شمال غربی ایران که در منطقه آذربایجان واقع شده است. این شهر طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ با ۱۰۴۰۵۶۵ نفر جمعیت، دهمین شهر پرجمعیت ایران و دومین شهر پرجمعیت منطقه شمال غرب ایران به شمار می‌آید. ارومیه با ۱۳۳۲ متر ارتفاع در غرب دریاچه ارومیه، در دامنه کوه سیر و در میان دشت ارومیه قرار گرفته است. هوای ارومیه در تابستان نسبتاً گرم و در زمستان سرد می‌باشد (Nick Pour et al, 1394: 32).

نقشه شماره ۱۰- شهر ارومیه (Source: Alchetron)

توسعه‌ی پایدار و توسعه‌ی پایدار شهری

مسئله مهم و اصلی در بین شهرهای مختلف، ارزیابی شاخص‌های پایداری در ابعاد مختلف زیست‌محیطی، اقتصادی، کالبدی، اجتماعی- فرهنگی و محیط شهری این نوع شهرهاست. ایجاد تعادل و توازن میان این ابعاد مختلف که بعضاً حالت پارادوکسی نیز دارند هدف اصلی و اولیه برنامه‌ریزی برای دستیابی به توسعه پایدار شهرها است (مختاری ملک‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۳). نابرابری‌های توسعه‌ای که به دلایل متعددی نظیر دلایل تاریخی، طبیعی، دموگرافیکی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و... ایجاد می‌شوند رشد ناهمگون و نامتعادل میان نواحی را سبب می‌شوند (منصوری، ۱۳۷۵). در ایران سیاست‌های غیراصولی گذشته در مکان‌یابی‌های صنعتی و خدماتی در قطب‌های رشد و روند تمرکزگرایی در تک شهر مسلط و مادر شهر ناحیه‌ای، موجبات اصلی نابرابری‌های ناحیه‌ای بوده است (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۰). وجود دوگانگی‌ها و عدم تعادل در مراکز استان‌ها و عدم رعایت توازن در توسعه ساختارها و روند رو به تزاید مشکلات اقتصادی و اجتماعی ضرورت چاره‌اندیشی و برنامه‌ریزی در راستای رفع این عدم تعادل‌ها، تقویت زیربنای اقتصادی و حل مشکلات و معضلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مدیریتی را بیش از پیش روشن کرده است (زیادی و همکاران، ۱۳۸۹). از این رو، برای این که مراکز استان‌ها محیط مناسبی برای زندگی بوده و توسعه یافته تلقی گردند، باید امکانات رفاهی ساکنین و شهروندان خود را بهبود بخشیده و از چهار جنبه پایدار بوده، عملکرد مناسبی داشته باشند. اولین و مهم‌ترین امر این است که قابل زیستن بوده و کیفیت مناسب زندگی و فرصت‌های عادلانه را به تمام شهروندان حتی فقیرترین افراد ارائه دهند. دوم اینکه باید قابل رقابت با شهرهای میلیونی دیگر کشور باشند. سوم، به درستی اداره و مدیریت شوند و چهارم اینکه از نظر مالی نیز خودبسنده باشند (زیادی و همکاران، ۱۳۸۹).

توسعه‌ی پایدار و توسعه‌ی پایدار شهری طی دهه‌های اخیر به تدریج به الگو واره‌ی نوین و مسلطی در ادبیات نظری و علمی رایج در باب توسعه و برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است (ایگر^۱، ۲۰۰۵). این الگو واره اگرچه ناظر به برداشته‌ها و تفسیرهای گوناگون است؛ اما در مجموع بر پایداری و استمرار توسعه برای همگان و نسل‌های آینده طی زمان و بر همه جانبه نگرایی ابعاد پیچیده‌ی اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی فرآیند توسعه در سطح یک کشور یا شهر تأکید دارد (رهنمایی و پورموسوی^۲، ۲۰۰۶). بر اساس تعریف کمیسیون جهانی توسعه و محیط زیست در سال ۱۹۸۷، توسعه‌ای پایدار است که می‌تواند احتیاجات نسل حاضر را بدون فدا کردن توانایی نسل‌های آینده برای برآورده سازی نیازمندی‌هایشان تأمین کند (محمودی، ۱۳۹۱). توسعه پایدار در بردارنده کارآیی اقتصادی، برابری اجتماعی، پایداری اکولوژیکی و شکل جدیدی از حکمرانی است که تحرک و مشارکت اجتماعی تمامی ذینفعان را در جامعه در فرایند تصمیم‌گیری تشویق می‌کند. انسان در توسعه پایدار، محور توسعه معرفی می‌شود. به عبارتی توسعه پایدار، انسان محور است و عرصه نوینی است که هم‌زمان سیاست، فرهنگ، محیط زیست، اقتصاد، تجارت و حقوق برابر انسان‌ها را مورد توجه قرار می‌دهد (Lorena Batagan, 2015). به بیان دیگر توسعه پایدار

¹ Egger

² Rahnamaiee, and Poormoosavi

دارای سه اصل پایداری محیط زیست، پایداری اقتصادی و پایداری اجتماعی است. انسان و جوامع انسانی محور اصلی توسعه پایدار هستند. هدف توسعه پایدار، توسعه‌ای همه جانبه است (زیاری، ۱۳۸۳).

نظریه توسعه پایدار شهری موضوع‌های جلوگیری از آلودگی‌های محیط شهری و ناحیه‌ای، کاهش ظرفیت‌های تولید محیط محلی، ناحیه‌ای و ملی، حمایت از بازیافت‌ها و عدم حمایت از توسعه‌های زیان‌آور و از بین بردن شکاف میان فقیر و غنی را مطرح می‌کند (Hekmatnya & Ansari, 2013). توسعه پایدار شهری پدیده چندوجهی است که حفظ محیط زیست، عدالت اجتماعی و پویایی اقتصادی با مصرف بهینه منابع را مد نظر قرار می‌دهد. (تادارو و اسمیت^۱، ۲۰۰۹). از این‌رو، استفاده از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی می‌تواند معیار مناسبی برای تعیین جایگاه شهرهای مختلف و همچنین عاملی در جهت رفع مشکلات و نارسایی‌های مبتلا به خود برای نیل به رفاه اقتصادی و سلامت اجتماعی جهت رسیدن به توسعه باشد (رضایی و عطار، ۱۳۹۰: ۵۴)؛ بنابراین، با توجه به مطالب ارائه شده و اهمیت بررسی وضعیت شاخص‌های پایداری در سطح شهرهای مختلف، پژوهش حاضر درصدد طراحی مدلی بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار، جهت ارزیابی میزان توسعه یافتگی شهرهای میلیونی کشور، است. برای این منظور پایداری محیط زیست، پایداری اقتصادی و پایداری اجتماعی شهرهای میلیونی کشور، بر اساس میزان توسعه‌یافتگی در هر یک، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

تکاپو برای رسیدن به امنیت از مهم‌ترین انگیزه‌های انسان در ازای زندگی است. انسان‌ها برای تأمین نیازهای زیستی خود، وارد مناسبات گوناگون شدند و تشکیل جامعه دادند (نصیری، ۱۳۸۴: ۸۲) به موازات گسترش و پیچیده‌تر شدن اجتماعات، تعاملات انسان‌ها وارد روابط گوناگون شد که عرصه‌های زندگی را تحت عناوین اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... از هم متمایز کرد و امنیت او را تحت شعاع قرار دادند. بشر که برای تأمین امنیت و فرار از ناامنی، جامعه را تشکیل داده بود، به زودی دریافت که امنیت او نه تنها از سوی طبیعت، بلکه از سوی انسان‌ها و عوامل گوناگون اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نیز تهدید می‌شود. مفهوم امنیت، قدمتی به وسعت تاریخ بشر و از جهتی بر مفهوم اجتماع و جامعه تقدم دارد. این مفهوم به تدریج با توسعه‌ی جوامع بشری ابعاد تازه‌ای یافته است (زنگی‌آبادی و زنگنه، ۱۳۹۰: ۴۲) مفهوم امنیت در شهرها طی دهه‌های گذشته با رشد و توسعه‌ی شهرنشینی و گسترش کلان‌شهرها و پیچیده‌تر شدن روابط اجتماعی شهروندان در شهرها، از حالت اولیه و جنبه‌های فیزیکی محسوس خارج شده و ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را در بر گرفته است؛ به طوری که امروزه امنیت در شهرها موضوعاتی چون فقر، بیکاری، تورم، کیفیت خدمات عمومی، جرم و جنایت، ناهنجاری‌های اجتماعی و اعتیاد را شامل می‌شود (موسوی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۰).

با نگاهی به رشد و گسترش روند شهرنشینی، می‌توان دریافت که شهرنشینی دارای پیامدهای گوناگونی برای ساکنان آن است که در این میان امنیت و احساس امنیت، دارای نقش اساسی در رضایت‌مندی و زندگی مطلوب شهروندان در قالب توسعه‌ی پایدار انسانی، به شمار می‌آیند. بدیهی است که بدون ایجاد امنیت،

¹ Todaro P Michael and C. Stephen Smith

نمی‌توان انتظار کارایی ساختار شهری به مثابه سیستمی از اجزا و عناصر برای سکنی‌گزینی و زندگی همراه با رفاه و کرامت انسانی را داشت. التفات به مقوله‌ی امنیت شهری از آن جهت اهمیت دوچندان دارد که با نگاهی به رشد شهرنشینی و افزایش جمعیت شهرنشین که اختلاط انسان‌ها را در ساختار شهری به همراه دارد، دریافت می‌شود که این مقوله ارتباط و پیوستگی نزدیکی با امنیت ملی و انسجام و هم‌بستگی اقشار یک اجتماع در برابر تهدیدهای درونی و بیرونی در حال شکل‌گیری نسبت به آن سیستم دارد (بمانیان و محمودینژاد، ۱۳۸۸: ۸۳). در شهرها امنیت باید به عنوان مؤلفه‌ای تأثیرگذار، مورد ارزیابی قرار گیرد؛ اهمیت این امر وقتی دوچندان می‌شود که امنیت شهروندان از محورهای اساسی توسعه‌ی پایدار انسانی به شمار می‌رود. در عین حال نمی‌توان انتظار داشت بدون ارتقای مؤثر و کارآمد مؤلفه‌های امنیت شهری، بتوان بهبود کیفیت زندگی، افزایش رضایت‌مندی شهروندی و تحقق توسعه‌ی پایدار را در بستر شکل‌گیری سرمایه‌ی اجتماعی و مشارکت اجتماعی فراهم آورد. به هر حال توسعه‌ی شهرها متناسب با فناوری و پیچیدگی روابط اجتماعی، گمنامی را در شهر به وجود می‌آورد. با توجه به گستردگی شهرنشینی و رواج ناامنی‌های اجتماعی در شهرها، مطالعه‌ی موضوع امنیت، بررسی و ریشه‌یابی علل و عوامل مؤثر بر ناامنی و احساس امنیت شهروندان و شناسایی راهکارهای تقویت امنیت در شهرها ضرورت می‌یابد.

صنعت گردشگری از بزرگ‌ترین صنایع دنیا است که دارای رشد سریعی است. سازمان جهانگردی در پایان قرن بیستم میلادی صنعت توریستی را در ردیف نخست صنایع کسب‌کننده درآمد صادراتی معرفی کرد که رقم صادرات آن به حدود ۳۰۰ میلیارد دلار رسید. امروزه گردشگری در ردیف سه صنعت عمده صادراتی جهان قرار داد. نرخ رشد صنعت گردشگری تا دوره ۲۰۳۰ میلادی به طور متوسط دو برابر رشد متوسط جهانی برآورد می‌گردد. بر اساس برآورد بانک جهانی میزان ثروت جهان تا سال ۲۰۳۰ سالیانه ۳/۰ رشد خواهد کرد درحالی‌که تعداد گردشگران بین‌المللی سالانه ۲.۱ درصد رشد خواهد کرد.

این صنعت که یکی از پدیده‌های جهانی است، به‌خوبی ترکیب امور اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را نشان می‌دهد و اغلب به عنوان بزرگ‌ترین صنعت جهان در نظر گرفته‌شده و ابزاری برای دستیابی به توسعه پایدار است که نتایج فرصت‌های اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی - فرهنگی را برای بسیاری از جوامع محلی ارائه می‌کند. توسعه گردشگری به‌ویژه در کشورهای کمتر توسعه‌یافته، عامل مؤثری در مقابله با فقر است و موجب افزایش درآمد قشرهای مختلف، کاهش بیکاری و رونق اقتصادی و در نتیجه بهبود کیفیت زندگی مردم و افزایش رفاه اجتماعی می‌شود. توسعه صنعت گردشگری به‌ویژه برای کشورهای درحالی‌که توسعه به‌منظور برون‌رفت از معضلاتی همچون: میزان بیکاری بالا، محدودیت منابع ارزی و اقتصاد تک محصولی از اهمیت فراوانی برخوردار است. متغیرهای کلان اقتصادی اقتصاد ایران نیز که با اتکای شدید به درآمدهای حاصل از صادرات نفت در طول زمان دچار نوسانات شدیدی می‌شود به‌منظور تنوع بخشیدن به منابع، رشد اقتصادی و درآمدهای ارزی و همچنین ایجاد فرصت‌های جدید شغلی در کشور توسعه صنعت گردشگری در آن از اهمیت فراوانی برخوردار است.

گردشگری پایدار نشست گرفته از توسعه پایدار است. توسعه پایدار از اصول و مبانی پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در جهان محسوب می‌شود و به دلیل نقشی که گردشگری می‌تواند در این زمینه به‌ویژه در کشورهایمانند ایران ایفا نماید لزوم و ضرورت توجه به گردشگری پایدار حائز اهمیت فراوان است. موفقیت و رشد پایدار گردشگری در گرو عملکرد مناسب و هماهنگ عناصر و برگ خریدهای متعددی است که با هم ارتباط تنگاتنگی دارند. یکی از مهم‌ترین این فاکتورها «امنیت گردشگران و مقصدهای گردشگری» است. امروزه امنیت به عنوان مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین اصل در تدوین استراتژی توسعه گردشگری در جهان به شمار می‌آید. میان توریستی، ثبات، توسعه و امنیت رابطه‌ای تعریف شده وجود دارد و هرگونه بروز ناامنی و به کارگیری خشونت در سطوح مختلف زیان‌های جبران‌ناپذیری به این صنعت وارد می‌سازد. همچنین، صنعت توریستی به عنوان یک صنعت جذاب، پویا، درآمدزا و اثربخش خود را در جهان مطرح ساخته است. یکی از عواملی که سبب توسعه پایدار این صنعت شده امنیت و احساس آن در نزد گردشگران است. امنیت شاخص‌ترین عامل گسترش صنعت جهانگردی است.

بازنگری در ارتباط ارگانیک صنعت گردشگری و امنیت ملی یک ضرورت است. امنیت در معنای گسترده یکی از مهم‌ترین مسائلی است که در میزان تقاضای گردشگران خارجی برای سفر به ایران و هر کشور دیگر تأثیرگذار است. هم‌گام با گسترش صنعت جهانگردی در جهان کنونی ارتباطات ارگانیک این صنعت با مؤلفه‌هایی چون: امنیت داخلی و ملی، صنایع حمل‌ونقل، خدمات، رسانه، جامعه، آموزش و پرورش و... وارد فاز جدیدی شده است. به همین دلیل گردشگری یکی از صنایع پیشروی جهان و ابزار توسعه اقتصادی عمده‌ای است و امنیت (در مقابل جرم و تروریسم) تأثیر بالایی بر توریستی و جهت‌یابی منافع اقتصادی دارد. علاوه بر این، هنگامی که مقامات دولتی به گردشگری اهمیت می‌دهند و مسائل گردشگری برای آن‌ها مهم است علاقه بیشتری نسبت به تأمین نیازهای مجامع محلی گوناگون از خود نشان می‌دهند و خدمات بهتری به عموم مردم ارائه می‌کنند.

توسعه پایدار گردشگری

مفهوم توسعه پایدار ناظر بر این واقعیت انکارناپذیر است که ملاحظات مربوط به اکولوژی می‌تواند و باید در فعالیت‌های اقتصادی به کار گرفته شود. این ملاحظات شامل ایده‌های ایجاد محیطی منطقی است که در آن ادعای توسعه به‌منظور پیشبرد کیفیت همه جنبه‌های زندگی مورد چالش قرار می‌گیرد (سلیمی سبحان، ۱۳۹۳: ۹۷ - ۱۲۸).

درباره توسعه پایدار تعاریف متعددی وجود دارد که بعضی از آن‌ها عبارت‌اند از:

- توسعه پایدار به معنای تلفیق اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی برای حداکثر سازی رفاه انسان فعلی بدون آسیب به توانایی نسل‌های آتی برای برآوردن نیازهایشان است.

گروه جهانی محیط زیست و توسعه که برای اولین بار این اصطلاح را ارائه داد، توسعه پایدار را به عنوان توسعه‌ای تعریف کرد که نیازهای نسل فعلی را بدون ایجاد اشکال در توانایی نسل‌های آینده در برآوردن احتیاجات خود تأمین می‌کند. این تعریف دو مفهوم را در بردارد:

۱ - مفهوم نیاز، به‌ویژه نیازهای اساسی فقرا اولویت درجه یک را دارد؛

۲ - توسعه پایدار دربرگیرنده ایده محدودیت‌هایی است که به‌وسیله وضعیت اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی تحمیل می‌شود. این امر به‌نوبه خود حاکی از آن است که اهداف توسعه پایدار باید در هر کشوری به‌طور عملیاتی و خاص آن کشور تعریف شود (شاه محمدی، ۱۳۸۹: ۲۵ - ۲۸).

در واقع توسعه پایدار بر پایه هشیاری انسان نسبت به خودش و نسبت به منابع طبیعی کره زمین استوار است و خواهان یک سبک زندگی پایدار برای همه انسان‌ها است و مخالف مصرف بیش‌ازاندازه، اتلاف منابع و بی‌توجهی به نسل‌های آینده و قطع رابطه با گذشته است. همچنین اصل اول اعلامیه ریو حاکی از این است که: انسان‌محور توجه توسعه پایدار است و انسان‌ها سزاوار و مستحق یک زندگی سالم و مولد درهم‌سازی با طبیعت می‌باشند از سوی دیگر توسعه پایدار به زبان فنی می‌تواند به عنوان مسیر توسعه‌ای که در آن بهینه‌سازی رفاه برای نسل امروزی که منجر به کاهش رفاه آینده نمی‌شود، تعریف شود، قرار گرفتن در این مسیر مستلزم از بین بردن زیاده‌روی‌هایی است که به تهي شدن منابع طبیعی و تخریب محیط زیست منجر می‌شود. به علاوه مفهوم برابری به عنوان یکی از بنیادهای توسعه پایدار که عدالت بین نسلی را با عدالت درون نسلی تلفیق می‌کند، مستلزم آن است که ساختار ا هم‌چین‌های درآمدی و توزیعی تغییر پیدا کند. بنابراین از نظر بعضی از صاحب‌نظران می‌توان آن را به عنوان پیش‌شرطی برای اتخاذ هرگونه استراتژی در ارتباط با توسعه پایدار دانست. واقعیت این است که بدون عدالت اجتماعی در بین نسل حاضر عدالت بین نسلی امکان‌پذیر نیست (ازکیا و کامور، ۱۳۹۲: ۱۰۷ - ۱۲۲).

شاخص‌های پایداری برای گردشگری متفاوت از شاخص‌های سنتی توسعه هستند به علت اینکه آن‌ها شبکه پیچیده ارتباطات و وابستگی منابع و ذی‌نفعان را در سیستم گردشگری در نظر می‌گیرند. از دهه ۹۰ مؤسسات آکادمی و سازمان‌های مختلف، تحقیقاتی پیرامون تعریف سیستم‌های شاخص به منظور ارزیابی گردشگری پایدار در مقاصد مختلف انجام دادند. این شاخص‌ها این‌گونه تعریف می‌شود: ۱- شاخص‌ها یا متغیرها، ابزارهایی هستند که از طریق آن‌ها اطلاعات موجود فیلتر و اطلاعات مفید جمع‌آوری می‌شود. ۲- شاخص‌ها اطلاعاتی را اندازه‌گیری می‌کنند که احتمال اتخاذ تصمیمات ضعیف را کاهش می‌دهند. ۳- درزمینه‌ی توسعه پایدار گردشگری، شاخص‌ها مجموعه اطلاعاتی هستند که برای استفاده منظم جهت سنجش تغییر در دارایی‌ها و مسائل کلیدی که برای توسعه و مدیریت گردشگری یک مقصد خاص لازم‌اند، به طور رسمی انتخاب شده‌اند. شاخص پایداری باید به آسانی قابل فهم، از نظر فنی و اقتصادی قابل سنجش باشد (ازکیا و کامور، ۱۳۹۲: ۱۰۷ - ۱۲۲).

به طور کلی شاخص‌ها، مجموعه مقیاس‌هایی هستند که اطلاعات ضروری برای شناخت بهتر ارتباط بین صنعت و اثرات آن بر محیط طبیعی و فرهنگی که صنعت به آن وابسته است، فراهم می‌کند و نشانه ظهور موقعیت یا مشکل و وسیله‌ای برای تعیین و سنجش اقدامات مناسب هستند.

شاخص‌ها می‌توانند موارد زیر را اندازه‌گیری کنند:

۱- تغییر در ساختار گردشگری و عوامل داخلی

۲- تغییر در عوامل خارجی که بر گردشگری تأثیر می‌گذارند

۳- اثرات گردشگری

انواع مختلفی از شاخص‌های پایداری با نقش‌ها و کاربری‌های مختلف برای ارزیابی مقاصد گردشگری وجود دارد. مجموعه شاخص‌های گردشگری پایدار به سه گروه قابل‌تعریف و تقسیم است:

۱- شاخص‌های اصلی

شامل اطلاعات اساسی که برای مدیریت گردشگری پایدار برای همه‌ی مقصدها لازم است. این گروه از شاخص‌ها برای ارزیابی مسائل اساسی مقصد شامل شدت گردشگری، فصلی بودن تقاضا، اثر گردشگری بر جامعه محلی و مدیریت زباله‌های تولید شده است (فرجی راد و سید نصیری، ۱۳۸۹: ۲۹ - ۴۰).

۲- شاخص‌های مکمل

که برای اکوسیستم‌های خاص به کار می‌روند. مثل مناطق ساحلی، جزیره‌ها و مقاصد کوهستانی

۳- شاخص‌های مخصوص سایت: که مسائل مربوط به مدیریت مقصد گردشگری را که در دو گروه قبلی ملاحظه نشده‌اند، ارزیابی می‌کند و فقط برای مقصد تحت مطالعه تعریف می‌شوند. در نتیجه برای تحلیل‌های مقایسه‌ای مقاصد ایجاد نشده‌اند.

شاخص‌ها در مقیاس‌های مختلف بر اساس هدف تعریف می‌شوند: جغرافیایی (محلی، ملی، منطقه‌ای)، فضایی (کوتاه، میان یا بلندمدت)، نوع (کمی/کیفی یا عملکرد/فرایند). شاخص‌ها باید بر اساس هدف، حوزه و کاربر تعریف شوند.

مزایای شاخص‌های مناسب:

- ۱- تصمیم‌گیری بهتر و در نتیجه کاهش ریسک و هزینه‌ها
  - ۲- شناخت واضح‌تر از مسائل ایجاد شده و امکان‌پذیر کردن پیشگیری
  - ۳- تعیین سریع‌تر اثرات منفی برای اقدامات اصلاحی
  - ۴- ارزیابی بهتر از عملکرد و پیشرفت
  - ۵- اجرای برنامه‌های آگاهانه‌تر و فعالیت‌های مدیریتی
  - ۶- کاهش ریسک اشتباهات برنامه‌ریزی به علت شناخت فرصت‌ها
  - ۷- افزایش مسئولیت‌پذیری خارجی
  - ۸- افزایش فرصت برای بهبود مستمر (فرجی راد و سید نصیری، ۱۳۸۹: ۲۹ - ۴۰).
- شاخص‌های زیر توسط یونیس^۱ رئیس بخش توسعه پایدار گردشگری در هفتمین مجمع عمومی آمار گردشگری که در سال ۲۰۰۴ در سوئد برگزار شد، ارائه شده است:

شاخص‌های از پیش هشداردهنده (کاهش در تعداد گردشگرانی که تمایل به بازدید مجدد دارند) شاخص‌های فشار بر سیستم (کمبود آب یا شاخص‌های جرم) شاخص‌های وضعیت کنونی صنعت (نرخ اشغال، میزان رضایت گردشگران). شاخص‌های اثرات توسعه گردشگری بر محیط بیوفیزیکی و اجتماعی- اقتصادی (شاخص میزان

^۱ . Eugenio Yunis

جنگل‌زدایی، تغییر الگوی مصرف و میزان درآمد در جامعه محلی) شاخص تلاش‌های مدیریت (هزینه‌ی از بین بردن آلودگی ساحل)(فرجی راد و سید نصیری، ۱۳۸۹: ۲۹ - ۴۰).

شاخص تأثیرات، نتایج و عملکرد مدیریت (تغییر میزان آلودگی، تعداد بیشتر گردشگران برگشتی) در هر مقصدی داده‌ها و اطلاعات خاصی وجود دارد که اگر ارتباط آن با پایداری درک شود، می‌تواند به عنوان شاخص به کار روند. قابل‌فهم‌ترین شاخص‌ها، شاخص‌های اقتصادی هستند؛ مثل درآمد گردشگری، آماری مثل تعداد گردشگران ورودی، تعداد شب‌های اقامت، ظرفیت اقامتگاه‌ها و غیره. این داده‌ها به‌طور قراردادی میزان موفقیت گردشگری را اندازه می‌گیرند اما برای برخی از مسائل پایداری که با تعداد گردشگران و فشار وارد بر منابع، مرتبطاند، اطلاعات ضروری هستند. برخی مسائل محیطی و اجتماعی جامعه میزبان فقط در صورت ارتباط دادن با تعداد گردشگران قابل‌فهم‌اند. (نسبت گردشگران و جمعیت میزبان در دوره‌های مختلف از سال)(قدمی، ۱۳۹۰: ۵۹ - ۸۲).

مهم‌ترین تلاش‌ها در جهت تهیه شاخص‌های گردشگری پایدار را سازمان جهانی جهانگردی از طریق کارگروه محیطی خود انجام داده است. از دهه‌ی ۱۹۹۰، سازمان تجارت جهانی در تهیه و کاربرد شاخص‌ها برای گردشگری و مقصدها پیشرو بوده است و از استفاده آن‌ها دفاع کرده است. شاخص‌ها، به عنوان «بخش بنیادی از مدیریت و برنامه‌ریزی مقصد» و به عنوان عامل جدایی‌ناپذیر در تلاش برای پیشبرد توسعه پایدار برای بخش گردشگری در همه‌ی مقیاس‌هاست. مرجع اصلی شاخص‌های گردشگری فهرست Sustainable Tourism Baseline Indicators است که سازمان تجارت جهانی در سال ۲۰۰۴ تعریف کرده است و شامل یک مجموعه شاخص‌های گزینش‌شده، طبقه‌بندی و مطالعات موردی درباره‌ی مسائل پایداری است. فهرست جدید سازمان تجارت جهانی شامل توصیف حدود ۵۰ مسئله‌ی اصلی پایداری و پیشنهادهایی برای شاخص‌ها جهت اندازه‌گیری مسائل است. نمونه‌های کاربردی ملموس برای هر مسئله وجود دارد و حدود ۲۰ مطالعه موردی برای چارچوب کاربردی کامل از شاخص‌ها در مقصدهای مختلف، فراهم شده است. مسائل پایداری در ابعاد اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، محیطی، مدیریتی و جهانی گروه‌بندی شدند و دامنه وسیعی از موضوعات از رضایت جامعه محلی تا مدیریت منابع طبیعی، فصلی بودن، اشتغال، امنیت و بهداشت، فرایند برنامه‌ریزی و . را شامل می‌شود. این فهرست مسائل و شاخص‌های آن‌ها، یک نسخه برای مدیران گردشگری نیست بلکه راهنمایی برای انتخاب مرتبط‌ترین مسائل به مقصد و داشتن دیدگاه روشن از کاربرد شاخص‌ها و روش‌های اندازه‌گیری آن‌هاست. کارگروه تهیه شاخص‌های سازمان تجارت جهانی، یازده شاخص را تعیین کرده‌اند که چارچوبی اساسی برای مدیریت گردشگری پایدار در هر مقصدی فراهم می‌کند. در تکمیل این شاخص‌ها، شاخص‌های مربوط به محیط‌های خاص هم وجود دارد، از جمله مناطق ساحلی، کوهستانی، شهری و جزایر کوچک. سه شاخص تجمعی دیگر هم متغیرهای خاص محیط و متغیرهای اصلی را ترکیب می‌کند، شامل کمی کردن ظرفیت تحمل، فشار وارد بر سایت و جذابیت(قنبری و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۳ - ۱۰۹).

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی و پژوهشی

با روند افزایشی جمعیت، بخش عمده جمعیت به طرف نقاط شهری، بویژه شهرهای بزرگ کشیده شده و شهرنشینی به صورت لجام گسیخته و شتابان در حال توسعه است، از این رو مسائل و مشکلات شهری نه تنها ضرورت امروز

بلکه نیاز فردای کشور نیز هست و ضرورت دارد قوانین کارآمد و منطبق با این روند تهیه و تدوین گردد. نحوه و شکل زندگی در شهر امر طبیعی و ذاتی نیست، به دیگر سخن آداب و رسوم زندگی شهری مسأله‌ای تعلیمی و آموزشی است که دارای دو طرف است. از یک سو مدیران و مسئولان شهری عهده‌دار تعلیم دایم زندگی شهری هستند و از سوی دیگر شهرنشینان مکلفند برای ادامه حیات مطلوب در شهر فرهنگ شهرنشینی را بیاموزند و فرزندان خود را با محدودیت‌های ناشی از این فرهنگ آشنا نمایند. البته بسیاری از الزامات زندگی شهری که فرهنگ شهرنشینی را تشکیل می‌دهد به صورت قانون مکتوب درآمده و گونه‌ای دیگر به صورت عرف و عادت مسلم مورد قبول شهروندان قرار گرفته، بنابراین هیچ ضمانت اجرایی برای آن در نظر گرفته نشده است.

فرهنگ شهرنشینی با فرهنگ اداره شهر قرین است، به عبارت دیگر؛ همانگونه که شهروندان مکلف به رعایت الزامات شهری هستند مدیران شهری نیز به عنوان مروجین این فرهنگ عهده‌دار فرهنگ‌سازی و رعایت محدودیت‌های ناشی از اعمال مدیریت شهری هستند. رفتاری را می‌توان وندالیسم خواند که ضمن دارا بودن جنبه‌های خشونت و تخریب ویژگی‌های ذیل را داشته باشد:

الف- صدمه به چیزهایی که متعلق به دیگران است

ب- صدمه به اموال عمومی

ج- در کل هر خسارتی که دیگری باید آن را جبران کند.

وندالیسم با انگیزه‌های مختلفی از جمله انتقام‌جویی از جامعه و عملکرد مسئولین شهری، تفریح و پر نمودن اوقات فراغت و در شدیدترین حالت با انگیزه سیاسی که به قصد مقابله با نظام حاکم یا تغییر نظام سیاسی صورت می‌گیرد. برای مقابله با این پدیده باید این اندیشه را القاء کرد که اموال شهر متعلق به عموم شهروندان است و صدمه به این اموال، صدمه به مالکیت خود محسوب می‌گردد. امنیت، احساس آرامش و اطمینان از عدم تعرض به جان، مال و سایر حقوق انسان است. این ارزش انحصاری یکی از ضرورت‌های زندگی فردی و اجتماعی است. امروز بیش از آنکه احساس ناامنی ناشی از دشمنان خارجی باشد ریشه در درون شهرها دارد و متأسفانه خشونت به نحو چشمگیری افزایش یافته است. عدم امنیت در شهر ناشی از عوامل طبیعی و انسانی است و جرایم سهم‌به‌سزایی در ناامنی شهر دارند.

البته بین شهر به‌عنوان بزرگ‌ترین سکونتگاه انسانی و جرم به‌عنوان فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است رابطه علیت فلسفی وجود ندارد. شهر زمینه را برای ارتکاب پاره‌ای از جرایم مستعد می‌کند و تبهکاران را در ارتکاب جرم مصمم‌تر می‌سازد. نباید فراموش کرد که مجرم انسان حسابگری است که سود و زیان حاصل از ارتکاب جرم را می‌سنجد و هرگاه هزینه‌های جرم بیشتر از منافع آن باشد از ارتکاب آن منصرف می‌شود. در نظر برخی جرایم شهری تحت تأثیر دو عامل مهم قرار دارد. عامل اول به روابط خاص شهروندان و ساختار جامعه شهری مربوط می‌شود از جمله تضاد فرهنگی، اختلاف طبقاتی و... عامل دوم به فرم کالبدی شهر و شکل ساختمان‌ها و بناهای شهر مربوط می‌شود از جمله وجود سکونتگاه‌ها در حاشیه شهرها و ساختمان‌های نیمه‌ساخته رها شده و مخروبه و ...

برای مقابله با جرایم شهری یعنی جرایمی که شهر به نوعی در تحقق آن موثر است پیشنهاد می‌گردد؛

اولاً: از توسعه بی‌رویه شهرها به صورت عمودی و افقی جلوگیری شود و از تشکیل شهرهای میلیونی و کلانشهرها ممانعت به عمل آید. ثانیاً: کمربند سبز در اطراف شهرها ایجاد گردد. ثالثاً: محلات شهری بازنشاسی شوند و ضمن تشکیل شوراهای محلی، امکان مرادده و شناخت اهالی فراهم گردد. رابعاً: اماکن تفریحی و ورزشی و آموزشی برای پر نمودن اوقات فراغت ایجاد گردد. خامساً: از ایجاد ساختمان‌های بلند و مرتفع که سبب اشرفیت بر املاک مجاور و سلب حقوق ارتفاقی مجاورین می‌شود جلوگیری به عمل آید. سادساً: برای تأمین مسکن مناسب در خارج از شهرها و آن سوی کمربند سبز شهرها شهرکهای جدید احداث گردد. به گفته رئیس مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه استان‌های ایلام، یزد و تهران به ترتیب جرم‌خیزترین استان‌های کشور هستند. بالاترین استان‌ها از لحاظ ورودی و خروجی پرونده‌ها را مازندران با ۷ هزار و ۷۳۵ پرونده، چهارمحال و بختیاری با ۷ هزار و ۴۲۶ پرونده و گیلان با ۷ هزار و ۲۰۰ پرونده و استان‌های سیستان و بلوچستان با ۲ هزار و ۴۲۲ پرونده، هرمزگان با ۳ هزار و ۹۲۹ پرونده و کرمان با ۴ هزار و ۴۱۵ پرونده به ترتیب کم پرونده‌ترین استان‌های کشور بودند. همچنین ایلام با ۸ هزار و ۲۰۰ پرونده، یزد با ۶ هزار و ۷۸۰ پرونده و تهران با ۶ هزار و ۱۰۹ پرونده سه استان جرم‌خیز کشور هستند این در حالی است که سیستان و بلوچستان با ۲ هزار و ۹۴۸ پرونده، قم با ۳ هزار و ۹۵ پرونده و زنجان با ۳ هزار و ۵۵۹ پرونده جزء کم‌جرم‌ترین استان‌های کشور محسوب می‌شوند.

طبق آمار رسمی ۵۰ درصد اتهامات کشوری که بیشترین عناوین اتهامی را به خود اختصاص داده اند به ترتیب سرقت مستوجب تعزیر با ۸۰/۱۲ درصد، ضرب و جرح عمدی با ۹ درصد، توهین به اشخاص عادی با ۴۳/۶ درصد، ایراد صدمه بدنی غیرعمدی با ۱۱/۵ درصد، تهدید با ۹۷/۴ درصد، تخریب با ۴۴/۳ درصد، کلاهبرداری با ۲۵/۳ درصد، خیانت در امانت با ۶۶/۲ درصد و نگهداری و مالکیت موادمخدر با ۲/۶۴ درصد بوده است. پزشکی قانونی می‌گوید نزدیک به یک درصد مردم ایران هر سال به خاطر نزاع و ضرب و شتم به مراجع انتظامی و قضایی می‌روند که نتیجه آن مرگ بیش از ۱۱۰۰ نفر در هر سال است. سازمان پزشکی قانونی می‌گوید در دهه هشتاد (۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰) بیش از ۱۱ هزار و ۱۰۰ نفر بر اثر اصابت سلاح سرد، مرده اند. آمار این سازمان نشان می‌دهد سالانه بیش از یک‌هزار و ۱۰۰ مرگ به همین طریق از دنیا رفته اند. بیشترین آمار ده سال گذشته در سال ۱۳۸۴ با یک هزار و ۱۹۶ نفر ثبت شد و کمترین آمار هم در سال ۱۳۸۰ با ۹۷۷ نفر ثبت شده است. بر اساس مستندات پزشکی قانونی، در سال گذشته یک‌هزار و ۹۳ نفر با سلاح سرد جان خود را از دست دادند و این رقم در مقایسه با ۹۷۶ نفری که در سال ۱۳۸۸ کشته شدند، ۱۲ درصد رشد را نشان می‌دهد. ۱۶۰۰ نفر هر روز در کشور دعوا می‌کنند. در موارد نزاع نیز در ده سال گذشته (۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹) بیش از پنج میلیون و هشتصد هزار پرونده در پزشکی قانونی مورد رسیدگی قرار گرفته است. در بین این سال‌ها، سال گذشته (۱۳۸۹) بالاترین آمار را داراست که در آن، ۶۳۱ هزار و ۳۸۱ مورد پرونده نزاع به سازمان پزشکی قانونی ارجاع شده است. متوسط مراجعات پرونده‌های نزاع به سازمان پزشکی قانونی در ده سال گذشته، بیش از ۵۸۲ هزار مراجعه در سال بوده است. با توجه به سرشماری ملی سال ۱۳۹۵، که در آن جمعیت کشور ۷۰ میلیون و ۴۷۲ هزار و ۸۴۶ نفر اعلام شد و آمار متوسط ۵۸۲ هزار مراجعه نزاع در سال به پزشکی قانونی، از هر هزار نفر ایرانی، هر ساله ۸ نفر به دلیل نزاع به پزشکی قانونی مراجعه می‌کنند. این در حالی است که

بخشی از موارد نزاع بدون مراجعه به مراجع ذیصلاح قانونی با مصالحه خاتمه می‌گیرد و در این آمار لحاظ نشده است.

گردشگری شامل تمام خدمات و ویژگی‌هایی است که در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند تا آنچه جهانگرد می‌خواهد، فراهم آورند و انواع مختلفی دارد. صاحب‌نظران گردشگری در دنیا بر اساس فضا ۴ فضای کلی را برای انواع گردشگری مشخص کرده‌اند: ۱- فضای روستایی یا جهانگردی سبز. ۲- فضای کوهستانی برای ورزش‌های کوهستانی. ۳- فضای ساحلی با ویژگی‌های منحصر به فرد ساحل مورد نظر. ۴- فضای شهری. سرآمد انواع این نوع گردشگری‌ها بر اساس فضاء فضای شهری است. این نوع گردشگری پر مشتری‌ترین نوع گردشگری در فضاء است. بطوریکه با توجه به جایگاه ویژه شهر، در بسیاری از کشورهای موفق در این صنعت، شهر پایه و اساس توسعه گردشگری است. ایجاد و توسعه فضاهای شهری مناسب، بازسازی فضاهای متروک و مرده به قصد زنده کردن جنبه‌های کهن جامعه از جمله آثار توسعه گردشگری شهری است. بدین منظور بسیاری از شهرها در صددند تا از ویژگی‌ها و امکانات خاص شهر خود سود برده و از مزایای جلب توریست شهری بهره‌گیرند. فضاهای شهری در شهرهای معاصر را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود: الف- فضاهای مدرن یا جدید نظیر پارک‌ها، مراکز فروش مدرن، فرهنگسراها، میادین و پلاژها. ب- فضاهای سنتی نظیر بازارها، امام‌زاده‌ها- گورستان‌ها، باغ‌ها، مساجد، و سایر اماکن تاریخی. از این منظر، تأثیر گردشگری بر کالبد فضاهای شهری نیز قابل تقسیم به صورت ذیل است: الف- گردشگری و ایجاد و توسعه فضاهای شهری و مدرن و جذاب ب: گردشگری و احیاء و باز زنده سازی بافت‌های تاریخی و فضای کهن شهری. با توجه به این ویژگی‌ها و خصوصیات، اکثر جوامعی که به سمت شهرنشینی و شهرگرایی رشد شتابانی برداشته‌اند و میل به تمایز زدایی در عصر پسامدرن را سرلوحه کاری خود قرار داده‌اند؛ همچنین مرزهای بین کار و فراغت را برهم زده‌اند و فراغت را به عنوان یکی از عناصر اساسی و لاینفک لحظه‌ای زندگی خود بدل کرده‌اند، با این وصف می‌توان گفت که در این عصر جدید، انسان تمایل به سبک زندگی اکسپرسیونیستی پیدا کرده، که خواستار تهییج، رفع نیاز فراغتی، انعطاف‌پذیری، لذت بخشی، پویایی، فرار از کار مستمر و خسته کننده در تمام عرصه‌های مختلف زندگی‌اش می‌باشد، بنابراین مؤلفه رشد گردشگری شهری به عنوان یک فعالیت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و روانی برای ساختار مدیریت شهری کلان‌شهرهای جوامع در حال توسعه از جمله ایران می‌تواند پتانسیل خوبی برای توسعه محلی پایدار در عصر حاضر تلقی می‌گردد.

صنعت گردشگری شهری پدیده‌ای است که با بخش‌های مختلف ساختار شهری ارتباط دارد، در واقع در جامعه ما یکی از مشکلات این صنعت در حوزه مدیریت شهری این است که محدوده‌های این فعالیت برای سازمانهای شهری ما روشن و واضح نیست، به طوری که گروه بی شماری از نهادها و سازمان‌های شهری خود را متولی این امر دانسته‌اند و هریک به نوبه خود به گردشگران خدمات ارائه می‌دهند. جانسن وربک در یک طبقه‌بندی ساده عناصری اولیه و ثانویه گردشگری شهری را برای ارائه خدمات بیان کرده است. عناصر نخستین، زمینه‌ها و پایه‌های مادی و انسانی و هم‌چنین فعالیت‌ها و تجهیزات و یژه مستعد جذب گردشگران را باهم جمع و ادغام می‌کند. عناصر ثانوی که در بر گیرنده تسهیلات خرید، اقامت، غذا، اسرا، بنگاه‌های حمل و نقل گردشگری هستند. عناصر کیفی که به عناصر اضافی معروفند و شامل تسهیلات دسترسی به نقاط مختلف از جمله توقفگاه‌ها، اطلاع‌رسانی به

مسافران و بازدید کنندگان هستند. در واقع در حوزه گردشگری شهری در یک طرح ترکیبی باید ۱- تجهیزات جانبی: چون مهمانسراها، خدمات مربوط به رفت و آمد، بازرگانی، غذا سرا و سامانه‌های اطلاع رسانی را برای جهانگردان شهری فراهم کرد، ۲- تدارکات و تجهیزات برای گردشگران عمدتاً مشاغل مهم مرتبط با جهانگردی را باید سامان داد، ۳- میراث شهری را باید بازسازی کرده و در خدمت گردشگران شهری و سایر گردشگران با اهداف متنوع قرار داد. ۴- تجهیزات تفریحی و سرگرم کننده ویژه جذب گردشگری را باید فراهم کرد. ۵- رویدادها و فرصت های مهم گردشگری شهری را باید مورد ثبت و تجربه قرار داد و سرلوحه کاری کرد.

در حوزه عناصر اولیه گردشگری شهری باید مکان ها و فعالیتهای گردشگری شهری چون، تئاتر، کنسرت های ملی و محلی، سینما، گنجینه‌های فرهنگی (گالری- موزه- نمایشگاه فرهنگی- هنری) و... را به سهولت برای گردشگران فراهم نمود، علاوه بر این خدمات و تسهیلات ورزشی، شامل مسابقات ورزشی بین الملل مانند المپیک، المپادهای کشورهای اسلامی، آسیایی، جام ملت ها، فینال جام باشگاه‌های آسیا، مسابقات منطقه‌ای، محلی و ملی را در شهر گسترش داد. یکسری از خدمات تفریحی شامل، باشگاه‌های اسب سواری، بیلارد، جشنواره‌های زمستانی و تابستانی، پیست اسکی تابستانی و زمستانی، تله کابین، مجموعه‌های سرپوشیده و باز ورزش شنا و... فراهم کرد. در حوزه مکان های تفریحی، وجود اهمیت به ویژگی های فیزیکی شهر چون الگوهای خیابان، ساختمان های جذاب و دیدنی، بوستان ها و فضاهای سبز، رودخانه‌ها، کانال ها و دریاچه‌ها، بندرگاه‌ها و... را مورد توجه ویژه مدیریت گردشگری و اجرایی کلان‌شهرهای جامعه باید قرار داد. وجود نمادهای اجتماعی و فرهنگی شهر چون موسیقی محلی و منطقه‌ای، زبان و گویش، فرهنگ عامیانه، امنیت را باید در قالب استراتژی های کاربردی در سطح شهر توسعه و گسترش داد.

در واقع باید مدیران شهری در یک تعامل رقابتی در پی ایجاد تنوع در جاذبه‌های شهری باشند و با معرفی و بهره‌گیری از جاذبه‌ها سعی در معرفی و شناساندن شهر خود گام های پایدار و مستمر بردارند. وجود طراحی سایت های گردشگری و شیوه‌های اطلاع رسانی متنوع در داخل و خارج، طراحی سی دی‌ها، توسعه گشت و گذارهای شهری در داخل و خارج از کشور، انتشار تصاویر جاذبه شهری، وجود تبلیغات داخلی و خارجی در حوزه مکان ها، اقامت گاه‌های استراحت و تفریحی، و... را باید مورد اهتمام ویژه مدیریت اجرایی شهر قرار گیرد. در حوزه عناصر ثانویه گردشگری شهری، تنوع اقامتگاه، سلیقه و توانایی مالی گردشگران و... باید مورد توجه قرار گیرد، در این حوزه استقرار مکان یابی های گردشگری در اماکن تاریخی و بازار شهر، ایستگاه‌های ورود خروج گردشگران، در طول راه‌های سفر گردشگری شهری، دسته‌بندی ها و طبقه‌بندی های مهمانسراها و هتل ها و... باید تعبیه شود. وجود فروشگاه‌ها و غذا سراها، متنوع در نقاط گردشگری شهری با تنوع ذائقه متفاوت گردشگران با کیفیت و خدمات مناسب و عالی بهداشتی، خدماتی، اجتماعی و اقتصادی باید مورد ارزیابی و کنترل و استقرار قرار گیرد. در حوزه عناصر خدماتی و کیفی برای گردشگران شهری باید شبکه وسیعی از حمل و نقل (هوایی- ریلی- شخصی- عمو می) با کیفیت مناسب باید فراهم گردد. در کنار این خدمات ارائه اطلاعات راجع به نقاط و اماکن تاریخی، فرهنگی، هنری و تفریحی شهر، اطلاعات راجع به تأسیسات شهری چون سامانه حمل و نقل شهری- مراکز خرید- پلیس-

بوستان- بیمارستان ها؛ اطلاعاتی چون خدمات بانکی، غذاسراها، توقفگاه‌ها و غیره باید در اختیار گردشگر شهری قرار گیرد.

منابع

- ابراهیم زاده، اسماعیل (۱۳۸۹)، نظریه سیستم ها: چارچوبی برای تحلیل، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و چهارم - شماره ۴
اکبرزاده ابراهیمی، محمد حسن (۱۳۸۶)، رشد گردشگری محلی توسعه گردشگری شهری، مجله شهرداریها، شماره ۷۸، قابل دسترس در [www. shahrsazi-mhud. ir](http://www.shahrsazi-mhud.ir)
- انوری، مینا و نساج، مینا (۱۳۷۸)، گردشگری شهری و آثار آن بر سیمای شهر و فضای شهری، قابل دسترس در www. archnoise. com
- پاپلی یزدی محمد حسین، سقایی، مهدی (۱۳۸۹)، گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- دیناری، احمد (۱۳۸۹)، گردشگری شهری در ایران و جهان، چاپ دوم، مشهد: انتشارات واژگان خرد.
- سقایی، مهدی (۱۳۸۸)، گردشگری شهری، قابل دسترس در <http://Tourismanalysis. blogspot. com>
- شورت، جان رنه (۱۳۸۱)، نظم شهری، ترجمه اسماعیل چاووشی، تهران: انتشارات دانشگاه تربیت معلم تهران.
- کازس ژرژ، پوتیه فرانسوا (۱۳۸۲)، جهانگردی شهری، ترجمه صلاح الدین محلاتی، چاپ اول، تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- کوپر کریس، جان فلچر، دیوید گیلبرت و استفان ون هیل (۱۳۸۰)، اصول و مبانی جهانگردی، ترجمه اکبر غمخوار، چاپ اول، تهران: انتشارات فرآمد.
- قلعه‌ای، محمد حسین (۱۳۸۷)، نقش گردشگری در توسعه شهرها، قابل دسترس در <http://goganim. blogfa. com>
- محلاتی، صلاح الدین (۱۳۸۱)، جهانگردی پایدار شهری، مجله شهرداریها، شماره ۴۶.
- موحد، علی (۱۳۸۶)، گردشگری شهری، چاپ اول، اهواز: انتشارات دانشگاه شهید چمران.
- هاشمی، نژادعلی (۱۳۸۶)، "تأملی بر فرآیندهای توسعه گردشگری شهری"، روزنامه جهان صنعت به تاریخ ۸۶/۰۲/۰۳.
- انصاری رنانی، قاسم (۱۳۸۱)، نقدی بر نظریه سلسله مراتبی بودن نیازها در ایجاد انگیزش، فصلنامه مطالعات مدیریت، بهبود و تحول، شماره ۳۳ و ۳۴
- بختیاریان، مریم و مجید اکبری (۱۳۹۳)، تأملاتی بر سه موج متفاوت از نظریه سیستم‌های اجتماعی، فصلنامه جستارهای فلسفی، شماره ۲۵
- بیزار گیتی، مسعود (۱۳۷۰)، درآمدی بر ارتباط تئوری سیستم ها با هنر، فصلنامه چیستا، شماره ۷۸
- جاسبی، عبدالله (۱۳۶۹)، نقدی بر نظریه‌ی عمومی سیستمها، فصلنامه آینده پژوهی مدیریت، سال دوم - شماره ۴
- رضائیان، علی و علی عبدالهی نیسیانی (۱۳۹۵)، بازشناسی عوامل کلیدی موفقیت در مدیریت نظام اسلامی از منظر نظریه سیستمی، فصلنامه چشم انداز مدیریت دولتی، شماره ۲۵
- روث، ویلیام (۱۳۸۳)، نگرشی سیستمی به ریشه‌ها و آینده تئوری مدیریت، با معرفی مهدی جمشیدیان، فصلنامه توسعه مدیریت، شماره ۶۰
- سلیمی سبحان، محمدرضا (۱۳۹۳)، امنیت و توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: شهر تهران)، فصلنامه پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، شماره ۸
- سلیمی سبحان، محمدرضا (۱۳۹۳)، امنیت و توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: شهر تهران)، فصلنامه پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، شماره ۸
- سوینچ وود، آلن (۱۳۸۰)، تحلیل فرهنگی و نظریه سیستمها؛ مفهوم فرهنگ مشترک: از دورکیم تا پارسونز، فصلنامه ارغنون، ترجمه محمد رضایی، شماره ۱۸

شاه محمدی، محیا(۱۳۸۹)، اصول برنامه ریزی توسعه پایدار گردشگری روستایی، فصلنامه کتاب ماه علوم اجتماعی، دوره جدید، شماره

۳۶

شفیعی، محمود(۱۳۸۴)، نظریه کنش ارتباطی (جهان زیست و سیستم) و نقد اجتماعی-سیاسی، فصلنامه دانش سیاسی، شماره ۲
صادقی مال امیری، منصور و سید رضا خوشزاد(۱۳۸۹)، تأثیر تئوری های عقلایی، طبیعی سیستمی سازمان بر خلاقیت، فصلنامه مطالعات
مدیریت انتظامی، سال پنجم، شماره ۲

صادقی مال امیری، منصور(۱۳۹۴)، تئوری سیستمی خلاقیت در سازمان، فصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره چهارم - شماره

۴

صیدایی، سید اسکندر و زهرا هدایتی مقدم(۱۳۸۹)، نقش امنیت در توسعه گردشگری، فصلنامه علوم اجتماعی (دانشگاه آزاد شوشتر)،

شماره ۸

عابدی، علی اصغر(۱۳۷۳)، نظریه سیستم ها و مبانی نگرش سیستمی بر مسائل مالیاتی، فصلنامه پژوهشنامه مالیات، شماره ۷
غفاری نسب، اسفندیار و محمد تقی ایمان(۱۳۹۲)، مبانی فلسفی نظریه سیستم های پیچیده، فصلنامه روش شناسی علوم انسانی، شماره

۷۶

فرجی راد، عبد الرضا و سیده ژاله سید نصیری(۱۳۸۹)، رویکردهای تحلیلی در توسعه پایدار گردشگری شهری، فصلنامه جغرافیایی

سرزمین، شماره ۲۵

قدمی، مصطفی(۱۳۹۰)، ارزیابی و تدوین استراتژی مقصد در چارچوب توسعه پایدار گردشگری نمونه مورد مطالعه کلان شهر مشهد،

فصلنامه مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه‌ای، شماره ۹

متقی، سمیرا و محمد صادقی و مراد دلالت(۱۳۹۵)، نقش امنیت در توسعه گردشگری بین المللی؛ (نمونه موردی: گردشگران خارجی

شهر یزد)، فصلنامه گردشگری شهری، دوره سوم - شماره ۱

<http://www.amar.Org>

<http://www.maphill.com>

ScienceDirect.com

International Journal of Environmental Health Engineering

The Guardian

Alchetron